

ŽENA – MUŽ – TÁBOR K OTÁZKE VPLYVU RODU NA PREŽÍVANIE HOLOKAUSTU¹

DENISA NEŠŤÁKOVÁ

NEŠŤÁKOVÁ, Denisa. Woman – Man – Camp. On the question of the influence of gender on surviving the Holocaust. *Historický časopis*, 2021, 69, 4, pp. 627–654, Bratislava.

In spite of the substantial results of research on the Holocaust in Slovakia in recent decades, gender analysis has not been done, and is still not one of the regular instruments for research on the history of the Holocaust in the Slovak academic community. The aim of the present study is to present the possibilities for the use of gender as an analytical category in research on the Holocaust. The study is composed of two main parts: theoretical and practical. The first part is a review of the most important aspects of the Holocaust with an emphasis on gender analysis. In the second part, the theory is applied to a case study of the experiences of women and men in the Sereď Camp. The study attempts to point out the possibilities for enriching research on the Holocaust and other historical themes by using gender analysis.

Key words: Slovak State. Holocaust. Sereď Camp. Gender analysis. Gender studies.

DOI: <https://doi.org/10.31577/histcaso.2021.69.4.3>

Úvod

„Záleží na rode, pokiaľ ide o neopísateľnú bolesť a utrpenie?“ Opýtala sa Mary Lowenthal Felstiner vo svojej recenzii na knihu o skúsenostiach žien počas holokaustu *Different Voices: Women and the Holocaust* z roku 1993.² Odvtedy uplynuli takmer tri desaťročia a rodová analýza, resp. aspoň čiastočné uplatnenie rodu ako analytickej kategórie sa stalo esenciálnou súčasťou historického výskumu, dejiny holokaustu nevynímajúc. No rodová analýza vo výskume holokaustu si akoby hľadala uplatnenie v slovenských podmienkach iba s veľkou námahou. Zatiaľ čo v zahraničí dochádzalo k sporom vedkýň a vedcov, či má využitie kategórie rodu (*gender*) vo výskume holokaustu zmysel, v krajinách vtedaj-

1 Štúdia je výsledkom výskumného projektu, ktorý finančne podporuje Claims Conference Saul Kagan Fellowship in Advanced Shoah Studies. Všetky citácie z cudzích jazykov prekladala autorka.

2 FELSTINER LOWENTHAL, Mary. Overcoming Silence. In *Women's Review of Books*, 1993, roč 1, č. 1, s. 9. <https://doi.org/10.2307/4021623>; Spomínaná recenzovaná kniha RITTNER, Carol – ROTH, John K. *Different Voices: Women and the Holocaust*. Manchester: Paragon House, 1998. ISBN 978-1557785046.

šieho východného bloku bol výskum holokaustu značne marginalizovaný, alebo vyslovene nežiadúci. Po roku 1989, keď slovenskí vedci a vedkyne získali neobmedzený prístup k archívnym dokumentom, ich záujem bol obrátený predovšetkým na základné a zásadné otázky spojené s dejinami holokaustu na Slovensku. Odvtedy však aj vedecké obce, napr. v Poľsku, Maďarsku či Českej republike kategóriu rodu pri výskume holokaustu uplatňovali a nachádzali obohacujúce prvky, ktoré dopomáhali vysvetľovať holokaust v daných krajinách. Aplikácia rodu ako analytickej kategórie však nie je najnovší krátkodobý trend. Prečo sa teda výskum holokaustu na Slovensku vyhýba tomuto metodologickému štandardu? Nie je to len obmedzeným množstvom výskumníčov a výskumníkov, ktoré sa holokaustu venujú a limitovaným rozpočtom v slovenskom školstve a výskume. Pretrvávajúce marginalizovanie, zosmiešňovanie, ignorovanie, nepochopenie či odpor voči rodovým štúdiám má na Slovensku za následok nedostatočné aplikovanie rodu ako analytickej kategórie aj vo výskume.

Predložená štúdia sa snaží o sprehľadnenie doterajšieho výskumu holokaustu s dôrazom na rodovú analýzu, pričom jej cieľom je zdôrazniť benefity využitia rodu ako analytickej kategórie vo výskume holokaustu. Svoj argument budujem na dvoch hlavných častiach, na teoretickej a praktickej. V teoretickej časti uvádzam stručný prehľad o dejinách a najnovších trendoch využívania rodu ako analytickej kategórie vo výskume holokaustu, ako aj pôvodné prekážky vedkýň, ktoré sa pokúšali do výskumu o holokauste zaradiť rodovú analýzu. Zároveň v tejto časti poukazujem na hlavné dôvody, pre ktoré je rodová analýza vo výskume holokaustu a druhej svetovej vojny v slovenskej vede nedostatočne uplatnená. V praktickej časti sa snažím uviesť teóriu do praxe, a teda cez rodovú analýzu skúseností žien a mužov v seredskom tábore vyzdvihnúť výhody rodovej analýzy pri výskume histórie (nielen) holokaustu.³

Rodové štúdiá vo výskume holokaustu

Ženy, ako aj detailnejšia analýza mužského prežívania majú tendenciu „vypadnúť“ z dejín. To zapríčiňuje najmä rozdeľovanie dejín na malé a veľké a vytváranie dichotómie verejného – dôležitého a súkromného – menej dôležitého, ktoré je spájané so všetkým ženským. Podľa Niry Yuval-Davis napriek tomu, že ženy svojou reprodukčnou prácou, starostlivosťou o rodiny a vzdelávaním potomkov formujú kultúru, a teda aj naratívy o národe, nesústredíme sa na tieto veci, pretože ich spájame so ženami a „ženským svetom“, a teda ich považujeme za menej významné.⁴

3 LINDEN, Ruth. Troubling Categories I can't think without: Reflections On Women. In *Contemporary Jewry*, 1996, roč. 17, č. 1, s. 18. <http://www.jstor.org/stable/23451100>. ISSN 18765165.

4 Pozri YUVAL-DAVIS, Nira. *Gender and Nation*. London: Sage Publications, 1997, s. 253 –

O rodovo podmienených skúsenostiach žien, ich rozdieloch a podobnostiach s prežívaním mužov hovoril aj projekt známy Oyneg Shabes, teda zbierka svedectiev, správ a prieskumov poľského židovského historika Emanuela Ringelbluma vo varšavskom gete z rokov 1939 až 1943.⁵ Zatiaľ čo výskum vo varšavskom gete už počas holokaustu opisoval rodovo špecifické prežívanie žien a mužov, museli prejsť takmer štyri desaťročia, kým moderná veda priniesla rod ako analytickú kategóriu do historického výskumu.⁶ Marginalizáciu rodovej perspektívy vo vede, ktorá sa častokrát chápala iba ako štúdium žien, zapríčinilo aj vnímanie žien fašizmom a nacizmom. Fašizmus, ako aj jeho najradikálnejšia podoba v nacistickom Nemecku, je vo všeobecnosti vnímaný ako typicky mužská, šovinistická ideológia, ktorá stojí zásadne proti feminizmu a nesie v sebe akési „*kuchynské otroctvo*“.⁷ Väčšina fašistov organizovaných po celom svete skutočne tvrdila, že miesto ženy je v domácnosti.⁸ Tento prístup k ženám symbolizovali aj nacistické „tri K“ – *Kinder, Küche, Kirche* (deti, kuchyňa, kostol), ako mnohé nacistické proklamácie o úlohe žien, medzi ktorými bola aj Hitlerova poznámka z roku 1934, v ktorej predstavil ideu, že pre nemeckú ženu mal byť celým svetom „*jej manžel, jej rodina, jej deti, a jej domov*“.⁹ Hoci niektoré fašistické

267 [e-book]. ISBN 9780803986633.

- 5 Viac o Oyneg Shabes pozri KASSOW, Samuel D. *Who Will Write Our History?: Emanuel Ringelblum, the Warsaw Ghetto, and the Oyneg Shabes Archive*. Bloomington: Indiana University Press, 2007. ISBN 9780253349088; BERGMAN, Eleonora – PERSON, Katarzyna – ŻBIKOWSKI, Andrzej – BAŃKOWSKA, Aleksandra – EPSZTEIN, Tadeusz. *The Ringelblum Archive: Underground Archive of the Warsaw Ghetto. Vol. 1–3*. Warszawa: Żydowski Instytut Historyczny im. Emanuela Ringelbluma, 2016–2019. ISBN 9788365254870; ALEKSIUN, Natalia. A Familial Turn in Holocaust Scholarship? In NEŠTÁKOVÁ, Denisa – GROSSE-SOMMER Katja – KLACSMANN, Borbála – DRÁBIK, Jakub (eds.). *If this is a Woman. Studies on Women and Gender in the Holocaust*. Boston: Academic Studies Press, 2021, s. 20 – 41. ISBN 9781644697108.
- 6 O problematickom vnímaní rodu ako synonyma pre výskum o ženách pozri SCOTT WALLACH, Joan. Gender: A Useful Category of Historical Analysis. In *The American Historical Review*, 1986, roč. 91, č. 5, s. 152 – 180. ISSN 19375239.
- 7 Nazývanie fašizmu „kuchynským otroctvom“ sa objavuje už v roku 1934. Pozri DUTT, Palme R. *Fascism and Social Revolution*. London: International Publishers, 1935, s. 241; Pozri tiež DRÁBIK, Jakub. *Fašizmus*. Bratislava: Premedia, 2019. ISBN 9788081597817.
- 8 O vnímaní postavenie žien v slovenskej spoločnosti počas existencie slovenského štátu pozri ŠKORVANKOVÁ, Eva. *Strážkyne rodinných kozubov? Ženy v ideológii a politike Slovenského štátu*. Bratislava: Veda, 2020, s. 65 – 87. ISBN 978-80-224-1857-7; ŠKORVANKOVÁ, Eva. Propagácia materstva v období prvej Slovenskej republiky 1939 – 1945. In TIŠLIAR, Pavol (ed.). *Populačné štúdie Slovenska 3*. Bratislava: Muzeológia a kultúrne dedičstvo, o.z., 2014, s. 31 – 110. ISBN 9788097171506.
- 9 DORAMUS, Max. *The Complete Hitler: A Digital Desktop Reference to His Speeches and Proclamations, 1932–1945*. Mundelein: Bolchazy-Carducci, 1990, s. 532. ISBN 9780865166585.

hnutia sľubovali, že budú rešpektovať práva žien a dosiahnutý pokrok v rámci rodovej rovnosti, v skutočnosti obhajovali politiky, ktoré väčšinu týchto pokrokov odstraňovali.¹⁰ Napriek tomu niektoré ženy videli vo fašistických hnutiach svoju šancu o väčšiu viditeľnosť a časť žien sa stala páchatelkami najhorších zločinov. Ženské sekcie v rôznych organizáciách boli rýchlo podriadené výlučne mužským vetvám, ktoré hlavnú úlohu žien videli v domácnosti.¹¹

Pre tie skupiny spoločnosti, ktoré nacisti a ich spojenci považovali za „rasovo menejcenné“, bol rod tiež faktorom, ktorý bol rozhodujúci pre osobnú skúsenosť. Príslušnosť ku konkrétnemu rodu znamenala nielen zvýšenú zraniteľnosť, ale zároveň rod definoval aj sociálne štruktúry, v ktorých ľudia žili a konali. Napríklad židovských mužov bolo možné fyzicky identifikovať vďaka rituálnej obriezke. Ohrozenie takouto jednoduchou identifikáciou znižovalo ich šancu na fungovanie pod falošnou nežidovskou identitou.¹² Naopak, počas selekcie nacisti vyberali židovských mužov na nútené práce v koncentračných táboroch častejšie ako ženy, ktoré určovali na okamžitú smrť.¹³ Navyše, židovským ženám bola pridelená zodpovednosť o starostlivosť o deti, čím sa ich šance na prežitie v prostredí koncentračných táborov znižovali.¹⁴ Ženy boli taktiež frekventovanejšie vystavené sexuálnym útokom, a zároveň bolo menej pravdepodobné, že budú prijaté do podzemných alebo partizánskych hnutí.¹⁵

-
- 10 Pozri napr. GRAZIA de Victoria. *How Fascism Ruled Women Italy, 1922–1945*. Oakland: University of California Press, 1993. ISBN 9780520074576; NEŠŤÁKOVÁ, Denisa. Židovskí fašisti? Slovenskí Židia a percepcia fašistickej ideológie v 30. rokoch 20. storočia. In HRUBOŇ, Anton (ed.). *Fašizmus náš slovenský*. Bratislava: Premedia, 2021, s. 219 – 249. ISBN 9788081598111.
- 11 O pozícii žien v nacistickom Nemecku pozri BOCK, Gisela. Ordinary Women in Nazi Germany: Perpetrators, Victims, Followers, and Bystanders. In OFER, Dalia – WEITZMAN, Lenore J. (eds.). *Women in the Holocaust*. New Haven & London: Yale University Press, 1998, s. 85 – 100. ISBN 9780300080803; KOONZ, Claudia: Motherhood and Politics on the Far Right. In JETTER, Alexis et al. (eds.). *Politics and Motherhood: Activist Voices from Left to Right*. Hanover: University Press of New England, 1994, s. 229 – 246. ISBN 9780874517804; PETŐ, Andrea. *The Women of the Arrow Cross Party Invisible Hungarian Perpetrators in the Second World War*. London: Palgrave Macmillan, 2020. ISBN 9783030512248; GROSSMANN, Atina. Feminist Debates About Women and National Socialism. In *Gender and History*, 1991, roč. 3, s. 350 – 358. ISSN 14680424.
- 12 O vplyve rodu a úkryte Židov počas holokaustu pozri ALEKSIUN, Natalia. Gender and the Daily Lives of Jews in Hiding in Eastern Galicia. In *Nashim: A Journal of Jewish Women's Studies & Gender Issues*, 2014, roč. 27, Gender and The Holocaust–New Research, s. 38 – 61. ISSN 07938934.
- 13 Pozri HEDEPETH, Sonja M. – SAIDEL, Rochelle G. (eds.). *Sexual Violence against Jewish Women during the Holocaust*. Boston: Brandeis University Press, 2010.
- 14 O rodovo špecifickom násilí na Židovkách v táboroch pozri NEŠŤÁKOVÁ, Denisa. Znásilnenie ako fenomén vojny. In *Vojna ako antropologicko-historický fenomén v období globalizácie sveta*. Sládkovičovo: Vysoká škola Danubius, 2015, s. 238 – 260. ISBN 9788081670343.
- 15 KAPLAN, Marion A. *Jewish Women in Nazi Germany: Daily Life, Daily Struggles, 1933–*

Takýto prístup k ženám mal následne dlhodobý efekt aj na samotný výskum. Bádania sa zameriavali predovšetkým na výskum sústredujúci sa na prežívanie a skúsenosti mužov. Ako hovorí Joan Ringelheim, „*muži sú [považovaní] za skutočných Židov. Ženy sú [považované] antisemitmi za periférne*“.¹⁶ Kategória rodu sa do výskumu holokaustu dostala prvotne vo svojej proto-forme ako výskum úlohy žien v holokauste.¹⁷ Vedkyne tak reagovali na ignorovanie rodu ako analytickej kategórie, a poukázali na fakt, že v dovedajšom výskume boli obeť a preživší charakterizovaní ako osoba, ktorá sa javila ako bezrodová (*genderless*), no biologicky ako muž. Odklon od adresovania bezpohlavnej figúry vo výskume znamenal pre bádanie schopnosť pochopenia skúsenosti žien a mužov, ktoré sa neraz veľmi líšia. No aj v zahraničí trvalo desaťročia, kým došlo ku konsenzu, že rod ako kategória sa nerovná výskumu žien, ale chápaniu rodovo podmieneného správania a prežívania mužov a žien.¹⁸ Výskum skúseností žien počas holokaustu však nemá predstavovať doplnkovú kategóriu pre lepšie vysvetlenie skúsenosti mužov, ale má byť rovnocenným zdrojom informácií.¹⁹ Napriek zjavným rozdielom prežívania a skúseností židovských mužov a žien počas holokaustu, mnohé bádatelky, ktoré sa snažili o priblíženie skúsenosti žien počas holokaustu, musia dodnes čeliť nielen odmietavým komentárom, ale aj verbálnym obvineniam a útokom na svoju prácu (a osobu), a to aj od svojich kolegov z akademickej obce.²⁰

Na Slovensku po roku 1989 vo výskume holokaustu dominovali tzv. *perpetrator studies* (štúdium o páchatel'och), čo bolo logickým vyústením nedostatoč-

-
1939. In *Feminist Studies*, 1990, roč. 16, č. 3, s. 579 – 606. ISBN 9781584659051.
- 16 RINGELHEIM, Joan. Round-robin Letter for Women and Holocaust, 1988 (nepublikované), citované podľa LINDEN, ref. 3, s. 18 – 33.
- 17 Pozri RINGELHEIM, Joan. Women and the Holocaust: A Reconsideration of Research. In *Signs*, 1985, roč. 10, č. 4, Communities of Women, s. 741. ISSN 00979740.
- 18 Pozri SCOTT WALLACH, ref. 6, s. 152 – 180.
- 19 O marginalizácii využívania spomienok žien pozri WAXMAN, Zoë. *Women in the Holocaust. A Feminist History*. New York: Oxford University Press, 2017, s. 4 – 6. ISBN 9780199608683.
- 20 Pozri RINGELHEIM, Joan. Women and the Holocaust: A Reconsideration of Research. In *Signs*, 1985, roč. 10, č. 4, s. 741 – 761. ISSN 00979740. Bližšie o kritizovaní feministického prístupu k výskumu holokaustu pozri BAER, Elizabeth R. – GOLDENBERG, Myrna. *Experience and Expression: Women, the Nazis, and the Holocaust*. Detroit: Wayne State University Press, 2003, s. xvii – xxvii. ISBN 9780814330623; KAPLAN, Marion. Did Gender Matter during the Holocaust? In *Jewish Social Studies*, 2019, roč. 24, č. 2, s. 37 – 56. ISSN 00216704; O odmietaní výskumu sexuálneho násillia voči Židovkám pozri WAXMAN, ref. 19; O obvineniach zo zneužívania histórie holokaustu na naplnenie „queer agendy“ pozri HÁJKOVÁ, Anna. How We've Suppressed the Queer History of the Holocaust. In *Haaretz*, 2. máj 2019. Dostupné na internete: <https://www.haaretz.com/world-news/premium-why-we-suppressed-the-queer-history-of-the-holocaust-1.5823923>. [cit. 2020-04-28]. Pre Hájkovej práce o problematike pozri aj HÁJKOVÁ, Anna. Den Holocaust queer erzählen. In *Jahrbuch Sexualitäten*, 2018, s. 86 – 110. ISBN 9783835332935.

ného výskumu počas režimu štátneho socializmu. Perspektíva sa takmer výhradne sústreďovala na štát ako hlavného páchatel'a, pričom biografie jednotlivých slovenských vykonávateľov holokaustu sú stále ojedinelé.²¹ Od roku 2000 sa záujem vedcov obrátil na výskum obetí, ale aj tzv. *bystanders*, teda „divákov“.²² Výskum dejín holokaustu na Slovensku sa síce čiastočne zameriaval aj na príbehy židovských žien, no venoval sa predovšetkým biografickému písaniu o ženách hrdinkách. Takými dielami sú napríklad práce Kataríny Hradskej a Gili Fatran o Gisi Fleischmann a viaceré diela o Chavive Reick.²³ O osudoch židovských žien počas holokaustu písala spočiatku najmä etnologička Monika Vrzgulová, ktorá vo svojom výskume do značnej miery využila svedecké výpovede preživších holokaustu.²⁴ V poslednom desaťročí sa začali objavovať prvé štúdie o žen-

-
- 21 Pozri napr. KAMENEC, Ivan. *Tragédia politika, kňaza a človeka : Dr. Jozef Tiso, 1887 – 1947*. Bratislava: Archa, 1998. ISBN 8071151475; HRUBOŇ, Anton. *Alexander Mach. Radikál z povolania*. Bratislava: Premedia, 2018. ISBN 9788081596674. Viac o nemeckom „berátorovi“ pre riešenie židovskej otázky Dieterovi Wislicénymu pozri HRADSKÁ, Katarína. *Prípád Wislicény. Nacistickí poradcovia a židovská otázka na Slovensku*. Bratislava, Academic Electronic Press, 1999. ISBN 9788088880295.
- 22 O kategórii „divákov“ pozri napr. HILBERG, Raul. *Pachatelé, oběti, diváci – židovská katastrofa 1933–1945*. Praha: Argo, 2002. ISBN 8072034723. O „divákoch“ v slovenskom prostredí pozri napr. VRZGULOVÁ, Monika. Osudy Židov v spomienkach ich nežidovských susedov. Antisemitizmus – ľahostajnosť – konformizmus. In VRZGULOVÁ, Monika – KUBÁTOVÁ, Hana a kol. *Podoby antisemitizmu v Čechách a na Slovensku v 20. a 21. storočí*. Praha, Karlova univerzita, Karolinum 2016, s. 177 – 196. ISBN 9788024634616; VRZGULOVÁ, Monika. Židovsko-nežidovské vzťahy v životných príbehoch spojených s holokaustom. In VRZGULOVÁ, Monika – SALNER, Peter (eds.). *Reflexie holokaustu*. Bratislava: Dokumentačné stredisko holokaustu, Ústav etnológie SAV, 2010, s. 113 – 140. ISBN 9788088997436; PAULOVÍČOVÁ, Nina. Invisible” rescuers of Jews. The case study of housekeepers and maids in World War II Slovakia. In NIŽŇANSKÝ, Eduard – NEŠŤÁKOVÁ, Denisa (eds.). *Judaica et Holocaustica 7: Women and WWII*. Bratislava: Hlbina, 2016, s. 119 – 132. ISBN 9788081271700.
- 23 Bližšie ku Gisi Fleischmann pozri napr. HRADSKÁ, Katarína. *Gizy Fleischmannová. Návrat nežiaduci*. Bratislava: PT Marenčín, 2012. ISBN 9788081141164; FATRANOVÁ, Gila. *Boj o prežitie*. Bratislava: SNM – Múzeum židovskej kultúry, 2007. ISBN 9788080602062; NEŠŤÁKOVÁ, Denisa. Gisi Fleischmann – przywódczyni Żydów na Słowacji podczas II wojnyświatowej. In GRĄDZKA-REJAK, Martyna – NAMYSŁO, Aleksandra (eds.). *Elity i przedstawiciele społeczności żydowskiej podczas II wojny światowej*. Warsaw: IPN, 2017, s. 473 – 489. ISBN 9788380983465. Bližšie o Chavive Reick pozri POSCH, Martin. Chaviva Reicková a jej misia. In HYRJA, Jozef (ed.). *Tisovi poza chrbát. Príbehy odporu voči ľudáckemu režimu*. Bratislava: Hadart, 2020, s. 217 – 230. ISBN 9788099941251; MIČEV, Stanislav (ed.). *Život a osobnosť Chavivy Reickovej: zborník z medzinárodnej konferencie konanej v Banskej Bystrici dňa 21. novembra 2014*. Banská Bystrica: Muzeum Slovenského Národného Povstania 2015. ISBN 9788089514311.
- 24 VRZGULOVÁ, Monika. Holokaust v životných príbehoch žien. In DUDEKOVÁ, Gabriela a kol. *Na ceste k modernej žene. Kapitoly z dejín rodových vzťahov na Slovensku*. Bratislava, Veda 2011, s. 400 – 421. ISBN 9788022411899; VRZGULOVÁ, Monika. Holocaust in

skej perspektíve. A postupne sa tak aj do slovenskej historiografie holokaustu dostali práce, v ktorých sa autori a autorky snažili zdôrazniť aktérstvo žien a mužov, resp. schopnosť žien a mužov konať (*agency*) aj v tých najtragickejších okamihoch.²⁵ Za dôležitý teda pokladám zborník *Judaica et Holocaustica 7* z roku 2016, ktorý sa venoval otázke žien počas druhej svetovej vojny a holokaustu.²⁶ Významným momentom následne bola medzinárodná konferencia s názvom *If This is a Woman*, ktorej výsledky sú publikované v rovnomennom zborníku.²⁷

Za všetkým hľadaj... „džender“

O dôvodoch, pre ktoré svetová a slovenská veda vytrvalo odmietala, ignorovala, marginalizovala či priamo útočila na rodové štúdiá, či uplatnenie rodu ako analytickej kategórie v historickom výskume, by sa dali písať celé knihy.²⁸ Momentál-

Women's Lives. In PETŐ, Andrea – HECHT, Luise – KRASUSKA, Karolina (eds.). *Women and Holocaust: New Perspectives and Challenges*. Warsaw: Wydawnictwo IBL, 2014, s. 99–124. ISBN 9788364703249.

- 25 Pozri ŠKORVÁNKOVÁ, Eva. Život v koncentračnom tábore Osvienčim v spomienkach židovských žien z územia dnešného Slovenska. In NIŽŇANSKÝ, Eduard – LŇČÍKOVÁ, Michala. *Judaica et Holocaustica 6. Slovensko a nacistické koncentračné tábory*. Bratislava: Stimul, 2015, s. 162–189. ISBN 9788081271496; New Slovak Woman: The Feminine Ideal in the Authoritarian Regime of the Slovak State, 1939–1945. In NEŠŤÁKOVÁ, Denisa – GROSSE-SOMMER Katja – KLACSMANN, Borbála – DRÁBIK, Jakub (eds.). *If this is a Woman. Studies on Women and Gender in the Holocaust*. Boston: Academic Studies Press, 2021, s. 62–79. ISBN 9781644697108; Slovak women in the ideology and politics of the wartime Slovak Republic. In NIŽŇANSKY – NEŠŤÁKOVÁ, *Judaica et Holocaustica 7: Women and WWII.*, ref. 22, s. 171–194; TULKISOVÁ, Jana. Auschwitz in the Memoirs of Jewish Women from Slovakia. In NIŽŇANSKY – NEŠŤÁKOVÁ, *Judaica et Holocaustica 7: Women and WWII*, ref. 22, s. 202–228. ISBN 9788081271700; ZAVACKÁ, Marína. Women in the Ilava Camp as Political Detainees in 1939. In NEŠŤÁKOVÁ, Denisa – GROSSE-SOMMER Katja – KLACSMANN, Borbála – DRÁBIK, Jakub (eds.). *If this is a Woman. Studies on Women and Gender in the Holocaust*. Boston: Academic Studies Press, 2021, s. 101–119. ISBN 9781644697108; ZAVACKÁ, Marína. *Ludácka prevýchova. Mária Janšáková v Ilave roku 1939 a jej Cela č. 20*. Bratislava: Artforum, 2018. ISBN 9788081502101; NEŠŤÁKOVÁ, Denisa – NIŽŇANSKÝ, Eduard, “Regulation of Sexual Relations between Jews and Non-Jews According to the Decree 198/1941 during the Slovak Republic.” In NIŽŇANSKY – NEŠŤÁKOVÁ, *Judaica et Holocaustica 7: Women and WWII*, ref. 22, s. 89–117.
- 26 NIŽŇANSKY – NEŠŤÁKOVÁ, *Judaica et Holocaustica 7: Women and WWII*, ref. 22.
- 27 NEŠŤÁKOVÁ, Denisa – GROSSE-SOMMER Katja – KLACSMANN, Borbála – DRÁBIK, Jakub (eds.). *If this is a Woman. Studies on Women and Gender in the Holocaust*. Boston: Academic Studies Press, 2021. ISBN 9781644697108.
- 28 K tejto otázke pozri napr. KÁLLAY, Kristína – VALKOVIČOVÁ, Veronika. Bias and the Politicization of Gender Studies Scholarship. In *Analyze - Journal of Gender and Feminist Studies*, 2020, č. 15, s. 116–139. ISSN 23442352. Online https://analyze-journal.github.io/issues/playgrounds-for-mothers-fathers-states-and-ideologies/K.KALLAY&V.VALKOVI-COVA-Politicization_of_Gender_Studies.pdf [cit. 2021-08-20]; KOVÁTS, Eszter – PŐIM,

ne prebieha v Európe aj mimo nej protirodová, alebo antigendrová mobilizácia, a to najmä v konzervatívnych kruhoch, medzi náboženskými predstaviteľmi a ich politickými reprezentantmi a stúpecami, ako aj medzi pravicovými extrémistami a populistickými politikmi.²⁹ Takzvaná gendrová ideológia sa stáva novodobým strašiacom, ktorý ovplyvňuje aj politický diskurz. Uplatňovanie rodovej analýzy v historickom výskume je neraz nesprávne interpretované ako ideologické či politické gesto, a nie ako prejav slobody výskumu.³⁰ Hoci na Slovensku nedochádza k takým zásadným atakom na rodové štúdiá, ako napríklad v Maďarsku, na obdobné tendencie sa nemôže sťažovať ani slovenská spoločnosť.³¹ Takéto útoky zasahujú priamo práce výskumníčov a výskumníkov, a teda do akademickej slobody.

Zatiaľ čo rodové štúdiá na Slovensku jestvujú a rozvíjajú sa, pojem „gender“ sa do všeobecného slovenského povedomia dostal vo forme dezinterpretácie. Účelové využívanie pojmu „gender“ v rétorike tak slúži k vytváraniu opozície voči rôznym iniciatívam – právam LGBTI ľudí, sexuálnym a reprodukčným právam či sexuálnej výchove.³² Dovtedajšia ignorancia a marginalizácia rodových

Maari (eds.). *Gender As a Symbolic Glue. The Position And Role of Conservative and Far Right Parties in the Anti-Gender Mobilizations in Europe*. Brussels: Foundation for European Progressive Studies, 2015 [online] <https://library.fes.de/pdf-files/bueros/budapest/11382.pdf>. [cit. 2021-08-20], špeciálne časť o Slovensku: ĎURINOVA, Petra. *Slovakia*, s. 104 – 125. ISBN 9782930769189; Pozri tiež NEŠŤÁKOVÁ, Denisa – MAĎAROVÁ, Zuzana. Political Struggle over Women's Bodies. In *Leibniz Magazin*, 2021 [Online] https://www.leibniz-magazin.de/alle-artikel/magazindetail/detail/political-struggles-over-womens-bodies.html?fbclid=IwAR20_p8SN6vZ2Yyjpnhz1-oTQ2WCBRNogCB_7jC3NX4NXHmrdGgltDbUuk [cit. 2021-08-20].

- 29 Pozri PETŐ, Andrea. Gender as a symbolic glue makes European freedom of education at stake. In *The Progressive Post* 27.10.2018 [online] <https://progressivepost.eu/gender-as-a-symbolic-glue-makes-european-freedom-of-education-at-stake/> [cit. 2021-08-20].
- 30 Pozri GRZEBALSKA, Weronika Zuzanna – PETŐ, Andrea. The gendered modus operandi of the illiberal transformation in Hungary and Poland. In *Women's Studies International Forum*, Máj–Jún 2018, roč. 68, s. 164 – 172. ISSN 02775395.
- 31 O tzv. gender ideológii na Slovensku pozri MAĎAROVÁ, Zuzana – VALKOVIČOVÁ, Veronika. Is feminism doomed? Feminist praxis in the times of 'gender ideology'. In *European journal of women's studies*, 2021, roč. 28, č. 2, s. 274 – 281. ISSN 13505068; VALKOVIČOVÁ, Veronika – MAĎAROVÁ, Zuzana. From weirdoes to political actors – The journey of Slovak gender ideology rhetoric. In *Heinrich Böll Stiftung. Gunda Werner Institute. Feminism and Gender Democracy*. 2019 [online] <https://www.gwi-boell.de/en/2019/05/03/weirdoes-political-actors-journey-slovak-gender-ideology-rhetoric> [cit. 2021-08-02].
- 32 Uvádzam iba niektoré z významných prác z rodových štúdií na Slovensku: SZAPUOVÁ, Mariana. Does gender matter? Some Reflections on the Role of Gender in Science. In *Women scholars and institutions*. Praha: Výzkumné centrum pro dějiny vědy, 2004, s. 749 – 763. ISBN 9788072850419; FARKAŠOVÁ, Etela – SZAPUOVÁ, Mariana. Chances for an alliance between pragmatism and feminism. In *Pragmatism and values*. Amsterdam: Rodo-

štúdií, ale aj uplatnenia rodu v historickom výskume charakterizovali mnohé výskumníčky cez bagatelizovanie a podceňovania: „*V prípade ženských dejín bolo odpoveďou väčšiny nefeministických historikov potvrdenie [existencie takýchto dejín] a následné oddelenie sa alebo zamietnutie (ženy mali históriu oddelenú od mužov, preto nech feministky robia dejiny žien, ktoré sa nás nemusia týkať alebo ,dejiny žien, tam ide o pohlavie a rodinu a malo by sa to robiť oddelene od politických a ekonomických dejín)*“.³³ Hoci takto opísala situáciu v americkom akademickom prostredí Joan Scott v 80. rokoch 20. storočia, názory, že rodová kategória je pre výskum irelevantná pretrvávajú (nielen) na Slovensku dodnes.

Upieranie ženám ich miesta v histórii je bežným prostriedkom marginalizácie žien a ženských spomienok (nielen) na holokaust. Takýto spoločenský postoj k ženám v histórii následne priamo ovplyvnil ženské chápanie ich vlastného prežívania. Dôležitým faktorom je teda aj jav typický pre mnohé preživšie ženy, ktorým zostal pocit nedôležitosti ich vlastného utrpenia. Kanadská výskumníčka Karin Doerr zdôraznila, že zvyčajne „*muži si už tradične nárokovali vlastníctvo vojnových spomienok [...] vojnové spomienky žien boli tak zanedbávané a nehrali žiadnu úlohu, alebo prinajlepšom druhoradú úlohu*“.³⁴ Takzvané po-vojnové ticho, a to najmä ženské mlčanie, tak veľakrát produkovala spoločnosť samotná, ktorá preživšie takticky umlčovala.³⁵ Dodnes tak zostáva v myšliach mnohých práca (väčšinou) žien vedkýň o tzv. ženských témach v najlepšom prípade zaujímavosťou. No rodové štúdie alebo aplikácia rodu ako analytickej kategórie je viac než len uznanie, že ženy existovali alebo sa niečoho zúčastnili, ale skôr pochopenie mužských a ženských vzťahov k dobovej realite a naopak aj pochopenie vzťahu medzi dejinami a súčasným chápaním histórie.

Literatúra a zdroje

V tejto časti štúdie so zameraním na seredský tábor som sa opierala o viaceré zásadné diela najmä slovenských vedkýň a vedcov. Na počiatku stála kniha Po stopách tragédie z roku 1991 od Ivana Kamenca, ktorá dnes patrí ku kánonu prác

pi, 2004, s. 48 – 56; CVIKOVÁ Jana – JURÁŇOVÁ, Jana – KOBOVÁ, Ľubica. *História žien: Aspekty písania a čítania*. Bratislava: Aspekt, 2007. ISBN 8085549654; MAĎAROVÁ, Zuzana – OSTERTÁGOVÁ, Alexandra (eds.). *Občianky a revolucionárky: Ako kedy kde sa vylučujú nevhodné subjekty*. Bratislava: Aspekt, 2015. ISBN 9788081510342.

33 SCOTT WALLACH, ref. 6, s. 1055.

34 DOERR, Karin. The Depiction of Auschwitz in an American Novel: Sherri Szeman's *The Kommandant's Mistress*. In *Rendezvous: Journal of Arts and Letters*, 2000, roč. 34, č. 1, 2000, s. 39. ISSN 00344400.

35 O fenoméne povojnového ticha pozri CESARANI, David – SUNDQUIST, Eric J. (eds.). *After the Holocaust Challenging the Myth of Silence*. London; New York: Routledge, 2012; SELIMOVIC MANNERGREN, Johanna. Gendered silences in post-conflict societies: a typology. In *Peacebuilding*, 2020, roč. 8, č. 1, s. 1 – 15. ISBN 9780415616751.

o holokauste na Slovensku.³⁶ Dôležitou je piata časť zbierky ôsmich zväzkov dokumentov s názvom *Holokaust na Slovensku* z roku 2004, ktorá sa venuje problematike židovských pracovných centier a táborov na Slovensku.³⁷ Zásadnou je kniha venovaná výsostne táboru v Seredi od Jána Hlavinku a Eduarda Nižňanského z roku 2009.³⁸ V angličtine bol tábor v Seredi podrobnejšie opísaný až v roku 2018 v tretej časti *Encyklopédie táborov a get.*³⁹ Okrem menovaných publikácií som sa opierala aj o práce, ktoré aspoň čiastkovo analyzujú tábor v Seredi.⁴⁰

Rozdielne skúsenosti mužov a žien z táborového života v Seredi, ktoré ma budú v tejto časti štúdiu zaujímať, možno nájsť v rozličných typoch dokumentov. Sú to napríklad hlásenia táborovej stráže, ktoré sú súčasťou rôznych fondov v Slovenskom národnom archíve (SNA), ale aj spisy Ústredne židov, ku ktorým som mala prístup vďaka archívu Yad Vashem (YVA). Rovnako cennými pri výskume rodovej perspektívy sú svedectvách, ktoré sú dostupné v Nadácii Milana Šimečku (NMS), Visual History Archive USC Shoah Foundation (VHA), Yad Vashem. Tieto svedectvá sú zozbierané predovšetkým v 90. rokoch 20. storočia. Mnohé spomienky svedkov však datujeme do obdobia 80. rokov, ale aj do obdobia tesne po druhej svetovej vojne či súdnych procesov odohrávajúcich sa v 40., 60. a 70. rokoch 20. storočia.

V štúdiu sa zameriavam na svedectvá mladých dospelých narodených v rokoch 1922 – 1925. Tieto ženy a muži boli uväznení v tábore ako dospelé osoby,

-
- 36 KAMENEC, Ivan *Po stopách tragédie*. Bratislava: Archa, 1991. ISBN 9788071150152. Zároveň z tohto obdobia pochádzajú ďalšie dôležité publikácie: LIPSCHER, Ladislav. *Židia v slovenskom štáte 1939 – 1945*. Bratislava: Print-servis, 1992. ISBN 8090047025; ROTH-KIRCHEN, Livia. The Situation of Jews in Slovakia between 1939 and 1945. In *Jahrbuch f. Antisemitismusforschung*, 1998, 7, s. 46 – 70.
- 37 NIŽŇANSKÝ, Eduard – BAKA, Igor – KAMENEC, Ivan (eds.). *Holokaust na Slovensku 5. Židovská pracovné tábory a strediská na Slovensku 1938 – 1944. Dokumenty*. Bratislava: DSH, 2004. ISBN 809686629X.
- 38 HLAVINKA, Ján – NIŽŇANSKÝ, Eduard. *Pracovný a koncentračný tábor v Seredi 1941 – 1945*. Bratislava: DSH, 2009. ISBN 9788096985739.
- 39 NIŽŇANSKÝ, Eduard – RAJCAN, Vanda – HLAVINKA, Ján. Sered'. In MEGARGEE, Geoffrey P. (ed.). *Encyclopedia of camps and ghettos 1933–1945. Vol. 3*. Washington: United States Holocaust Memorial Museum, 2018, s. 881 – 883. ISBN 9780253355997.
- 40 Pozri HRADSKÁ, Katarína. Deportácie slovenských Židov v rokoch 1944–45 so zreteľom na transport do Terezínu. In *Historický časopis*, 1997, roč. 45, č. 3, s. 455 – 471. ISSN 0018-2575; VRZGULOVÁ, Monika. *We Saw the Holocaust*. Bratislava: Nadácia Milana Šimečku, 2005. ISBN 8089008194; KUBÁTOVÁ, Hana. Jewish Resistance in Slovakia, 1938–1945. In PATRICK, Henry (ed.). *Jewish Resistance to the Nazis*. Washington: Catholic University of America Press, 2014, s. 504 – 519. ISBN 9780813225890; BAUER, Yehuda. *Jews for Sale? Nazi-Jewish Negotiations, 1933–1945*. New Haven: Yale University Press, 1994. ISBN 9780300068528; FATRAN, Gila. The Working Group. In *Holocaust and Genocide Studies*, 1994, roč. 8, s. 30 – 78. ISSN 14767937.

boli zahrnutí do práce v tábore a zároveň si naplno uvedomovali svoju rodovú identitu. Za týmto účelom použijem dve svedectvá neskoršieho manželského páru, Eva narodená v roku 1925 a Berti narodený v roku 1922 v Sereďi, ktorí boli v rokoch 1942 – 1944 uväznení v seredskom tábore.⁴¹ Pre kontextualizáciu svedectiev využívam aj ďalšie zdroje a spomienky. Za zváženie stojí fakt, že preživší, ktorých spomienky pre túto štúdiu analyzujem, zostali na Slovensku iba zopár rokov po vojne a následne emigrovali do Austrálie. A napriek tomu, že sa obaja zúčastnili Slovenského národného povstania, za čo boli vyznamenaní, ich príbehy nepatrili do tzv. master narrative, teda hlavnému naratívu holokaustu na Slovensku.⁴² Analýzu limitujem na konkrétnu vekovo a ideologicky ohraničenú skupinu, no zároveň týmto spôsobom umožním dokumentovanie typických znakov rodovo podmienených skúseností mladých mužov a žien v čase perzekúcie a prebiehajúcej genocídy židovského obyvateľstva na Slovensku.

Ženy a muži v seredskom tábore

Židovská menšina, ktorá sa v počte asi 89 000 osôb ocitla v Slovenskom štáte, priniesla so sebou dedičstvo Československej republiky.⁴³ Keďže nie každá časť Československa s rôznymi židovskými komunitami mala rovnaké zázemie a podmienky na rozvoj, v krajine sa vytvorili v podstate tri samostatné a zásadne odlišné židovské komunity – česká, židovstvo v Podkarpatskej Rusi a slovenské židovstvo.⁴⁴ V rôznych častiach Československa sa líšili nielen židovské komunity, ale k postupnej diverzifikácii dochádzalo aj v rámci každej komunity.⁴⁵

41 V texte používam slovo „väzeň“ na označenie osôb, ktoré boli režimom Slovenského štátu prenasledované na základe definície tzv. židovskej rasy, vylúčené zo spoločenského života a následne zaradené na nútené práce v seredskom tábore. Pojem väzeň chápem v rámci definície osoby, ktorá je pozbavený osobnej slobody bez práva na voľný pohyb, pričom jej uväznenie v prípade Serede a holokaustu vo všeobecnosti nepodliehalo bežnému trestnoprávnemu konaniu.

42 O hlavnom naratíve a spomienkach pozri napr. HOROWITZ, Sara R.. *Gender, Genocide, and Jewish Memory*. In *Prooftexts*, 2000, roč. 20, č. 1, s. 158-190, doi:10.1353/ptx.2000.0007; COHEN KANGISSER, Sharon. *Testimony & Time. Holocaust Survivors remember*. Jerusalem: Yad Vashem, 2014. ISBN 9789653084780; VRZGULOVÁ, Monika (ed.). *Videli sme holokaust*. Bratislava: Nadácia Milana Šimečku, 2002. ISBN 8089008135.

43 Pozri napr. TÓTH, Andrej – NOVOTNÝ, Lukáš – STEHLÍK, Michal. *Národnostní menšiny v Československu 1918–1938. Od státu národního ke státu národnostnímu?* Praha: Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta, 2012, s. 625 – 626. ISBN 9788073084134.

44 Hoci si plne uvedomujem problematiku, aby sa predišlo problémom s terminológiou, rada by som upozornila že, keď píšem o slovenských Židoch, židovskej komunite na Slovensku alebo o slovenskej židovskej komunite, označujem všetkých Židov na území Slovenskej republiky v čase jej existencie od roku 1939 do roku 1945 bez ohľadu na ich príslušnosť k slovenskej, maďarskej, nemeckej alebo inej národnosti, ich rodnému jazyku alebo akejkolvek inej sebaidentifikácii.

45 Iba v rámci náboženstva jestvovali tri smery – ortodoxný, neologický a status quo ante. Pozri

A tak napriek zdanlivo homogénnemu osadenstvu tábora – teda Židov z územia slovenského štátu, medzi väzňami, ktorí v Seredi vykonávali nútené práce, jestvovali mnohé rozdiely. A medzi zásadne patrilo rod, ktorý ovplyvňoval skúsenosti žien a mužov v Seredi.

Výstavba, resp. prestavba pôvodných vojenských kasární v Seredi na tábor pre Židov, ktorý v rozličných obdobiach slúžil ako pracovný, koncentračný a zaisťovací tábor, začala už v septembri 1941. Postupne, najmä od jari 1942 sa do tábora dostávali nielen tí, ktorých sa slovenský štát rozhodol deportovať „na východ“, ale aj tí, ktorí mali v Seredi vykonávať nútené práce.⁴⁶ Až do konca augusta 1944, keď bol tábor počas SNP rozpustený, v Seredi žilo asi tisíc žien, mužov a detí. V roku 1942, v čase keď prebiehali deportácie pod záštitou slovenského štátu, bolo iba zo Serede deportovaných 4 360 osôb.⁴⁷ Od septembra 1944 až do konca marca 1945 fungoval tábor v Seredi pod taktovou nacistického Nemecka ako zaisťovací a koncentračný tábor, z ktorého vypravili jedenásť deportačných vlakov s približne 11 500 osobami.⁴⁸

V roku 1942, keď slovenská vláda rozhodla o deportovaní takmer dvoch tretín slovenského židovstva, Berti a Eva sa vďaka aktivitám svojich rodičov (Eva) alebo pod vplyvom svojich kamarátov z mládežníckych organizácií (Berti) ocitli v tábore v Seredi. Napriek tomu, že boli vystavení otrasu spôsobenému perzekúciami, stratou domova, možnosti študovať či slobodne sa pohybovať, Sered' pre nich znamenala aj určité výsady – a to najmä privilegium ochrany pred deportáciami. Tých, ktorých v Seredi zaradili na nútené práce, sa deportácie nemali týkať.⁴⁹ V tejto časti textu sa sústredím na vybrané aspekty života v seredskom

napr. SALNER, Peter. *Židia na Slovensku medzi tradíciou a asimiláciou*. Bratislava: Zing Print, 2000. ISBN 9788088997078; NIŽŇANSKÝ, Eduard. *Židovská komunita na Slovensku medzi československou parlamentnou demokraciou a Slovenským štátom v stredoeurópskom kontexte*. Prešov: Universum, 1999. ISBN 8096775332; JELÍNEK, Ješajahu, Andrej. *Dávidova hviezda pod Tatrami. Židia na Slovensku v 20. storočí*. Praha: Vydavateľstvo Jána Mlynárika, 2009, s. 217. ISBN 9788090413436; NEŠŤÁKOVÁ, ref. 14, s. 219 – 249.

46 Pozri svedectvo niekdajšieho pracovníka Ústredne Židov Oskara Neumanna proti Imrichovi Vašinovi, YVA, M. 48/67.

47 Pre krátky prehľad o dejinách Serede pozri NIŽŇANSKÝ – RAJCAN – HLAVINKA, ref. 39, s. 881 – 883; Pre ďalšie informácie o deportáciách v roku 1942 so zameraním na Sered' pozri NIŽŇANSKÝ, Eduard (ed.). *Holokaust na Slovensku 6. Deportácie v roku 1942. Dokumenty*. Bratislava: DSH, 2005. ISBN 8096924230. Múzeum holokaustu v Seredi a jej zamestnanci taktiež vydali v posledných rokoch niekoľko publikácií popularizačného charakteru.

48 O období medzi septembrom 1944 a marcom 1945 pozri HLAVINKA, Ján – NIŽŇANSKÝ, Eduard – RAGAČ, Radoslav. Koncentračný tábor v Seredi vo svetle novoobjavených dokumentov (september 1944 – marec 1945). In KOVÁČOVÁ, Viera (ed.). *Druhá vlna deportácií Židov zo Slovenska*. Banská Bystrica: Múzeum Slovenského Národného Povstania, 2010, s. 50 – 80. ISBN 9788089514007.

49 O detailoch takéhoto „privilegia“ spojeného s nútenými prácami pozri napr. BROWNING,

tábore, ktoré hovoria o výrazne odlišnom vnímaní táborových realít: na zmeny v rodinných vzťahoch, vnímanie nútej práce, každodennosť v tábore a význam sionizmu či príslušnosti k mládežníckym hnutiam, ale aj na násilie v tábore a informácie o podmienkach, v ktorých sa deportovaní zo Slovenska ocitli.

Eva prišla do tábora so svojimi rodičmi, bratom a staršou sestrou a jej rodinou v máji 1942. Podľa jej svedectva išlo o rozhodnutie hlavy rodiny – otca. V procese rozhodovania zohrávala matka pasívnu úlohu, resp. Eva matku opomenula a zdôraznila úlohu otca: „*Môj otec sa rozhodol, že pôjdeme dobrovoľne do tábora, aby sme boli všetci spolu.*“⁵⁰ Až do septembra 1942 zostával Berti s rodičmi doma: „*Dobrovoľne som šiel do tábora [...] Všeobecná myšlienka bola, že ste vo väčšom bezpečí v tábore ako mimo tábora.*“⁵¹ Obaja preživší zdôraznili rozšírené presvedčenie mnohých slovenských Židov, že zaradenie do pracovných táborov mohlo predstavovať stratégiu prežitia, keďže ľudia na nútených prácach v táboroch mali byť vylúčení z transportov. Takéto presvedčenie sa však menilo, a to najmä počas deportácií v roku 1942, ktorých svedkami boli aj ľudia zaradení na nútené práce, pričom táborová stráž zaradila do transportov aj osoby určené na práce v tábore.⁵²

Hoci uväznení v Seredi mali veľmi obmedzený manévrovací priestor pri svojich rozhodnutiach, predsa len z limitovaného množstva možností si volili tú, o ktorej boli presvedčení, že im poskytne ochranu pred transportmi do Poľska, ktoré už krátko po odchode prvých deportačných vlakov niektorí spájali s ohrozením života. A teda podobne ako Anna Hájková vo svojej knihe *The Last Ghetto* sa odkláňam od konceptu Lawrence Langera, tzv. výberu bez možnosti výberu (*choiceless choices*), hovoriacom o neexistencii výberu, resp. o výbere, ktorý je len zdanlivý a nemôže viesť k slobodnému rozhodnutiu majúcemu zásadnejší efekt.⁵³ Schopnosťou konať a aspoň čiastočne sa slobodne rozhodnúť v čase

Christopher R. *Remembering Survival. Inside a Nazi Slave-Labor Camp*. New York; London: W. W. Norton & Company, 2010. ISBN 9780393338874; NEŠŤÁKOVÁ, Denisa. “Privileged” Space or Site of Temporary Safety? Women and Men in the Sereď Camp. In ALEKSIUN, Natalia – KUBÁTOVA, Hana (eds.). *Places, Spaces, and Voids in the Holocaust*. Göttingen: Wallstein, 2021, s. 315 – 321. ISBN 9783835339521.

50 Svedectvo Evy D., YVA O.93/7383014.

51 Svedectvo Bertholda K., YVA O.93/7382836.

52 O diskusiách o dobrovoľnom vstupe do Serede pozri dokumenty YVA M.5/85; *Vestník Ústredne Židov*, roč. 4, č. 1 (Z dňa 8. 1. 1943); VRBA, Rudolf. *Utekl jsem z Osvětimi*. Praha: Sefer, 2007, s. 41. ISBN 8085924501. Pre prehľad o dobových debatách, snahe dostať sa do pracovných táborov, ale aj obavách pozri NEŠŤÁKOVÁ, Denisa. Jewish Centre and Labour Camps in Slovakia. In GEORG, Karoline – MEIER, Verena – OPPERMANN, Paula (eds.). *Between Collaboration and Resistance. Papers from the 21. Workshop on the History and Memory of National Socialist Concentration Camps*. Berlin: Metropol, 2020, s. 132 – 135. ISBN 9783863315030.

53 HÁJKOVÁ, Anna. *The Last Ghetto. An Everyday History of Theresienstadt*. Oxford: Oxford

perzekúcie a genocídy židovského obyvateľstva bolo aj čiastočne dobrovoľné zaradenie sa do seredského tábora na nútené práce.

Transformácie rodinných vzťahov

Zachovanie rodinných vzťahov a ochrana rodinných príslušníkov patrili k jednej z ústredných snáh židovských obyvateľov počas holokaustu. Z povojnových svedectiev, ale aj z dobových dokumentov sa dozvedáme o každodennom živote židovských mužov a žien v rámci ich vlastného chápania svojej existencie v rodine, aké úlohy jej pripisovali, čo od nej očakávali, aké povinnosti k nej mali, a najmä ako sa rodinné vzťahy zmenili v podmienkach pracovného a koncentračného tábora v Seredi.

Evína najbližšia rodina vstúpila do Serede kompletná a až do roku 1944 zostali jej príslušníci v tábore spolu. Miesto rodiny v Evinom svedectve napovedá, že svoju biologickú rodinu pokladala za zásadnú pre jej život v Seredi. Svoje prežitie do veľkej miery definovala v kontexte celej svojej rodiny, ktorej postupy koordinoval Evin otec. Eva svojho otca opisovala ako hlavu rodiny, ktorého plány a rozhodnutia nasledovala celá rodina, zatiaľ čo rolu svojej matky obmedzila na tradičné rodové postavenie „*typickej židovskej matky*“, ktorá sa starala o domácnosť a rodinu.⁵⁴ S určitými výnimkami sa kultúrne a dobovo židovské rodové identity vyvíjali podobne ako rodové identity slovenskej majority. Od mužov sa očakávalo, že bude reprezentovať množinu vlastností a schopností, ktoré ich mali predurčovať pre splnenie základných predpokladov mužskej spoločenskej úlohy – živiteľ a ochranca. Naopak, ženám sa pripisovala predovšetkým starostlivosť o rodinu a domácnosť. V Seredi však dochádzalo k narušaniu takýchto rodových rolí. Muži strácali schopnosť starať sa o svoje rodiny, a naopak ženy sa dostávali do verejného života tábora a nadobúdali vyššie postavenie v hierarchii táborovej spoločnosti.⁵⁵ No v prípade mladých mužov a žien, ktorí sa pohybovali

University Press, 2021, s. 240. ISBN 9780190051778; O kritike konceptu „choiceless choices“ pozri napr. BROWN, Adam. Confronting ‚choiceless choices‘ in Holocaust videotestimonies: Judgement, ‚privileged‘ Jews, and the role of the interviewer. In *Continuum*, 2010, roč. 24, č. 1, s. 79 – 90. doi:10.1080/10304310903362783; KÜHNE, Thomas – REIN, Mary Jane (eds.). *Agency and the Holocaust: Essays in Honor of Debórah Dwork*. Londýn: Palgrave Macmillan, 2020. ISBN 9783030390006; BROWNING, ref. 49; SLOIN, Andrew. Choice, Politics, and the Anomalies of Survival. In *Shofar: An Interdisciplinary Journal of Jewish Studies*, 2018, roč. 36, č. 1, s. 232 – 238. doi:10.1353/sho.2018.0014; FINKEL, Evgeny. *Ordinary Jews: Choice and Survival during the Holocaust*. Princeton University Press, 2017. ISBN 9780691172576.

54 Svedectvo Evy D., YVA O.93/7383014.

55 O zmenách, narušení, ale aj zachovaní tradičných rodových úloh v táboroch a getách pozri napr. HÁJKOVÁ, Anna. Women as citizens in the Theresienstadt prisoner community. In *Violence de masse et Résistance – Réseau de recherche* [online]. publikované 27. 6. 2016,

okolo Evy a Bertiho k zásadnému rozvratu rodových rolí nedošlo. Mladí dospelí si boli schopní zachovať pocit mužskosti, resp. ženskosti udržiavaním a vytváraním nových normatívnych identít.

Avšak počas holokaustu boli mnohé biologické rodiny nútené odlúčiť sa. Tradičné rodinné jednotky zanikali a nové väzby s obdobnými funkciami sa vytvárali, aby „*poskytovali veľmi potrebnú emocionálnu a fyzickú podporu*“.⁵⁶ Mladí muži v seredskom tábore, ktorí patrili k sionistickému hnutiu, si vytvorili nový typ spoločenských elít v rámci táborovej spoločnosti. Ich pomerne vysoká pozícia v táborovej hierarchii spočívala v ich skorom zaradení do tábora v čase jeho budovania. Títo mladíci tak mohli do istej miery niest' obe charakteristické a spoločensky vyžadované aspekty maskulinity – byť ochrancom, k čomu dopomáhala ich príslušnosť k podzemnému hnutiu v tábore a byť živiteľom, resp. poskytovateľom, čo priamo súviselo s ich pracovným zaradením, a teda určitým príjmom, ale aj existenciou táborových a mimotáborových kontaktov, vďaka ktorým boli pomerne dobre informovaní o situácii na Slovensku, ale aj o podmienkach už deportovaných slovenských Židov.

Časť židovskej mládeže už v prvej Československej republike nachádzala svoje miesto mimo tradičného židovstva, pričom oporu už nevyhľadávala len u svojich rodičov alebo rabínov, ale svoju vieru a plány vkladali do nových politických organizácií.⁵⁷ Niektoré z týchto predvojnových identít a príslušností k určitým skupinám našli svoju kontinuitu aj v Seredi. Pre Bertiho bola predvojnová príslušnosť k mládežníckemu hnutiu HaŠomer HaCair kľúčovou. Jej niekdajší členovia, z ktorých časť sa poznala už pred zaradením do Serede a časť sa v tábore len spoznala, si vytvorili aj v seredskom tábore silné väzby. Takéto spojenie nepredstavovalo len zvyčajné kamarátstvo medzi mladými mužmi, ale bolo aj pokračovaním a nadviazaním na staré pravidlá a hodnoty. Pre niektorých Židov predstavovali mládežnícke skupiny, *hachšarot* (sionistické poľnohospodárske výcvikové farmy), ale aj slovenským štátom vynútené preškoľovacie centrá či politické strany akési náhradné rodiny, ktoré zabezpečovali pocit zaradenia k väčšiemu celku, poriadku, spolupatričnosti a zodpovednosti, ktoré za normálnych okolností jestvujú v tradičnej rodine.

<https://www.sciencespo.fr/mass-violence-war-massacre-resistance/en/document/women-citizens-theresienstadt-prisoner-community.html> [cit. 2021-04-05]; NEŠTÁKOVÁ, ref. 59, s. 83 – 100.

56 Pozri ALEKSIUN, Natalia. *Uneasy Bonds On Jews in Hiding and the Making of Surrogate Families*. In ADLER, Eliyana R. – ČAPKOVÁ, Kateřina (eds.). *Jewish and Romani Families in the Holocaust and its Aftermath*. New Brunswick, NJ: Rutgers University Press, 2021, s. 85. ISBN 9781978819511.

57 MENDELSON, Ezra. *The Jews of East Central Europe between the World Wars*. Bloomington: Indiana University Press, 1983, s. 48. ISBN 9780253204189.

Keďže pre túto mládež aspoň čiastočne a na určitý čas odpadol existenciálny strach a permanentný stres z možného zaradenia do transportov, pokúšali sa o vytvorenie „normality“ v tábore, a zároveň ich vzájomné vzťahy predstavovali oporu a ochranu, ktoré za normálnych okolností poskytovala pre mnohých chýbajúca rodina. Zatiaľ čo Eva sa mohla spoliehať na oporu a ochranu vlastnej biologickej rodiny, skupina mladých slobodných mužov, medzi ktorými bol aj Berti, prichádzajúcich bez rodičov, si pre seba vytvárala vzťahy podobné rodinným, a teda akési náhradné rodiny.

Mládež a nútené práce

V roku 1942, keď sa dostali do Serede, mala Eva necelých osemnásť a Berti dvadsať rokov, nikto z nich nemohol začať vysokoškolské štúdium kvôli protizidovským zákonom.⁵⁸ A tak sa ocitla židovská mládež vo veku Evy a Bertiho v podobnej situácii. V seredskom tábore očakával túto generáciu rovnaký scenár – nútené práce v jednej z táborových dielní. Táborové rozdelenie práce replikovalo rodovo diferencované pracovné zaradenie slovenskej spoločnosti – a teda práce boli ženské a mužské.⁵⁹ Na rozdiel od židovskej mládeže práca v Seredi sa pre mnohých nedala porovnávať s predvojnovými pracovnými pomermi. Z mnohých vysokopostavených akademikov či úspešných podnikateľov sa zrazu stali robotníci napr. v nábytkárskej dielni. A mnohým ženám, ktoré sa v predvojnovom období venovali predovšetkým domácnostiam a výchove detí bola pridelená práca, napr. v krajčírskej dielni. Každý sa s novým pracovným zaradením vyrovnával po svojom. Podľa Marion Kaplan sa muži viac obávali straty pozície, postavenia a povolania, zatiaľ čo pre ženy bola rodina dôležitejšia ako status spojený s povolaním: „*Vo svetle blízkej sebaidentifikácie mužov s ich zamestnaním [...] bola pre ženy identita viac rodinne zameraná, [...] a podriadené postavenie žien v ekonomike pravdepodobne jednoduchšie.*“⁶⁰ To, samozrejme, súviselo s obmedzeným prístupom žien k vzdelávaniu a očakávaním, že po uzavretí sobáša sa žena bude naplno venovať domácnosti a starostlivosti o deti a manžela. Táto zmena bola šokom a predstavovala stratu vlastnej identity a so-

58 Pre viac o slovenskom protizidovskom zákonodárstve pozri HUBENÁK, Ladislav. *Rasové zákonodarstvo na Slovensku (1939 – 1945)*. Bratislava: UK PF, 2003. ISBN 9788071601654; ZAVACKÁ, Katarína. Fašizmus v práve na Slovensku. In *Studia Historica Nitriensia* 4, 1995, s. 115 – 128; ZAVACKÁ, Katarína. Protizidovské zákonodarstvo slovenského štátu. In TÓTH, Dezider (ed.). *Tragédia slovenských židov*. Banská Bystrica: Datei, 1992, s. 59 – 76. ISBN 8085306042; FIAMOVÁ, Martina (ed.). *Protizidovské zákonodarstvo na Slovensku a v Európe*. Bratislava: ÚPN, 2011. ISBN 9788089335510.

59 Pozri ŠKORVANKOVÁ, ref.11, s. 31 – 110.

60 KAPLAN, Marion. The Jewish Response to the Third Reich Gender at the Grassroots. In FRANKEL, Jonathan (ed.). *Jews and Gender: The Challenge to Hierarchy. Studies in Contemporary Jewry XVI*, 2000. s. 74. ISBN 9780195140811.

ciálneho statusu najmä pre tých, ktorí si svoje pracovné a spoločenské postavenie budovali v medzivojnovom období. Eva a Berti však na rozdiel od generácie svojich rodičov nemali predvojnovú skúsenosť matky a ženy v domácnosti či manžela, otca a živiteľa rodiny.

Napriek tomu, že sa Berti neskôr stal lekárom, vo svojom svedectve opisoval s hrdosťou v hlase, že v tábore čistil a opravoval toalety a tečúce kohútiky ako inštalatér: „*V jednom momente som bol členom tímu, ktorý v tábore vyvíral systém s čerpadlom. Podieľal som sa teda na výstavbe bazéna [...] Bol som aj na plaveckých pretekoch.*“⁶¹ Spoločne s Bertim na podobných úlohách pracovali aj jeho kamaráti z mládežníckych hnutí HH (HaŠomer HaTzair) a MH (Makabi HaTzair).⁶² Pre Bertiho príslušnosť k tejto skupine znamenala spolupatričnosť, a zároveň im zabezpečovala väčšiu ochranu pred strážou a pred hrozbou deportácie. Ako uviedol Šimon G., ktorý bol Bertiho kamarátom a spolupracovníkom v Komúne, o ktorej bude reč neskôr, ich zamestnanie, a teda pozícia v tábore znamenala ochranu pred deportáciami: „*My sme celý čas žili v tom nebezpečí, že nás takisto zaradia do toho transportu, ale my sme boli akosi dôležití, aby ten tábor fungoval, aby fungoval ten vodovod a kanalizácia, preto nás tam držali.*“⁶³

Mladí muži zaradení na prestavbu seredských barakov sa stali seredskými „najstaršími“ väzňami, s čím následne súvisela ich pozícia v tábore. Aj Anna Hájková identifikuje takýto moment vzniku podobných táborových elit, medzi ktoré zaraďuje práve príslušníkov tzv. Aufbaufkommando, teda skupiny mužov, ktorí sa podieľali na výstavbe či prestavbe terezínskeho geta.⁶⁴ Berti síce nepatrila k „najstarším“ väzňom, jeho príslušnosť k tejto skupine mladých mužov mu však podobný status poskytovala. Postavenie týchto mladých mužov bolo odlišné od zvyšku tábora napriek tomu, že mnohí z nich boli v Seredi dlhšie len o pár mesiacov, v porovnaní s väzňami prichádzajúcimi na jar 1942. Poznali všetky zákutia tábora, boli dobre informovaní o jeho infraštruktúre, poznali táborovú stráž a navyše ich remeselné zručnosti nadobudnuté počas prestavby tábora ich predurčovali k tomu, aby ich schopnosti boli považované za nenahraditeľné pre vedenie tábora. K týmto mladým mužom sa následne pridali aj ďalší mladí sionisti prichádzajúci do tábora na jar 1942 so svojimi rodičmi, ktorí do Serede

61 Svedectvo Bertholda K., YVA O.93/7382836.

62 O hnutiach pozri bližšie POLÁKOVÁ, Eva – NADUBINSKY, Michal. *Hašomer Hacair. Dejiny hnutia*. Bratislava: MŽK, 2001. ISBN 8080600465; NIR, Akiva. *The Zionist Organizations, Youth Movements, and Emigration to Palestine in 1918–1945*. In *Tragedy of the Jews of Slovakia 1938–1945: Slovakia and the „Final Solution of the Jewish Question“*. Oświęcim: Auschwitz-Birkenau State Museum; Banská Bystrica: Museum of the Slovak National Uprising, 2002, s. 27 – 46. ISBN 9788388526152.

63 Svedectvo Šimona G., NMŠ, 135.

64 HÁJKOVÁ, ref. 74, s. 74.

prišli budovať dielne alebo patrili k táborovému vedeniu.⁶⁵ Spojenie skorého príchodu, remeselníckych zručností a rodinných kontaktov na židovské vedenie tábora im zabezpečovalo mnohé privilégia, z ktorých medzi najdôležitejšie patrila ochrana pred deportáciami.

Práca žien bola však len akýmsi doplnkom mužskej práce. Chápanie práce v táboch bolo teda paralelou k slovenskej majoritnej spoločnosti, kde práca žien mimo domova bola druhoradá a neskôr priam nežiaduca.⁶⁶ V predvojnovom živote, v nerobotníckom prostredí bola hlavnou náplňou väčšiny vydatých žien starostlivosť o deti, manžela a domácnosť, a teda akékoľvek získané a naučené zručnosti a schopnosti žien mali byť zamerané na starostlivosť o rodinu. Napriek tradične rozdeleným rodovým úlohám pracovali niektoré ženy v rôznych kanceláriách, službách či rodinných podnikoch. Vo väčšine prípadov sa však práca žien mimo domova považovala za nežiaduce rozptyľovanie od primárnych povinností žien v privátnej sfére rodiny.⁶⁷

Podobné interpretácie a vnímanie práce žien pokračovali v slovenskom štáte, kde boli dokonca zosilnené inštitucionalizovaným katolicizmom, a zároveň našli svoju kontinuitu aj v nanútenej novovzniknutej táborovej spoločnosti v Seredi. Striktné predstavy o pozícii žien a ich úlohách v táborovom prostredí zdieľali noviny Ústredne Židov na Slovensku *Vestník Ústredne Židov*, v ktorých boli popísané ženské úlohy v súvislosti s domácnosťou a utešovaním jej manžela a detí: „Ó, židovská žena [...] po povinných prácach dokonca pokračuje v práci v barakoch pracovného tábora. Fatálne vyčerpaný otec unavený zo svojich starostí potrebuje jej láskanie [...]“.⁶⁸ Ten istý článok ďalej uvádza úlohy židovskej ženy: starostlivosť o deti, chorú matku a úbohú susedku, udržiavanie čistoty jej

65 Napríklad Alexander Pressburger bol vedúcim Židovskej rady v seredskom tábore a jeho syn Abraham patril k skupine okolo Bertiho. Pozri napr. YVA, M 5/85.

66 O participácii žien vo verejnom a pracovnom živote v Slovenskom štáte pozri ŠKORVANKOVÁ, ref. 11. ŠKORVANKOVÁ, Eva, “Spät’ do kuchýň, kostolov a k deťom. Ženy počas autonómie 1938 – 1939.” In *Forum Historiae*, 2019, roč. 3, č. 1, s. 19 – 39. ISSN 13376861; ZAVACKÁ, Marína. Crossing Sisters: Patterns of Protest in the Journal of the Catholic Union of Slovak Women during the Second World War. In *Social History*, 2012, roč. 37, č. 4, s. 425 – 451. ISSN 14701200; ZAVACKÁ, Marína. Nová žena v útoku a obrane. Druhá svetová vojna v časopise Katolíckej jednoty žien. In *Forum Historiae*, 2009, roč. 3, č. 1, s. 66 – 78. ISSN 1337-6861; ZAVACKÁ, Marína. „Nová žena“ so starou prachovkou: Prejavy občianskeho vzdoru na stránkach časopisu Katolíckej jednoty žien 1939 a 1940. In DUDEKOVÁ, ref. 24, s. 375 – 402; ZAVACKÁ, Katarína. Vladárstvo v rodine. In CVIKOVÁ – JURÁŇOVÁ – KOBOVÁ, ref. 32, s. 307 – 321; SZABÓ, Miloslav. *Potraty. Dejiny slovenských kultúrnych vojen od Hlinku po Kuffu*. Bratislava: N Press, 2020. ISBN 9788099925282.

67 O súkromnom a verejnom živote žien počas holokaustu pozri KAPLAN, Marion A. *Between Dignity and Despair. Jewish Life in Nazi Germany*. New York: Oxford University Press, 1998, s. 50 – 61. ISBN 9780195313581.

68 “Jüdische Frauen”. In *Vestník*, roč. 2, č. 50, z dňa 18. 12. 1942, s. 4.

domácnosti a podávanie teplých večerí. Text sa končí takto: „*Tento zoznam nespočetných povinností nemôže vystrašiť skutočnú židovskú ženu [...] áno, je to takmer nadľudské* [übermenschlich – nemecký originál (D. N.)].“⁶⁹ *Vestník* za „skutočné“ povinnosti žien v táboroch napriek ich pracovnému zaradeniu považoval tie, ktoré patrili k starostlivosti o rodinu. Text *Vestníka* teda dáva za pravdu téze Dalie Ofer, ktorá popisuje, že úlohou židovskej ženy bolo od začiatku prenasledovania Židov zmiernovať a absorbovať utrpenie jej manžela a detí.⁷⁰

Tým, že Eva bola slobodná a bezdetná žena, neprináležali jej povinnosti matiek a manželiek. Z čoho by bolo možné usúdiť, že jej pracovné zaradenie mohlo pre Evu vytvoriť podobnú príležitosť na sebarealizáciu ako pre Bertiho. Avšak kým Berti vo svojom svedectve podrobne opísal svoje pracovné zaradenie, Eva zhrnula vlastné táborové povinnosti jednou vetou: „*Mali sme angorské králiky a ja som točila angorskú vlnu.*“⁷¹ Pre Evu znamenala jej práca povinnosť, no oveľa zreteľnejšie sa vyjadrovala o novovytvorených vzťahoch, a to najmä s vedúcou tkáčskej dielne Evou F., prezývanom familiárne teta Vica alebo Vicanéni. Napriek prítomnosti Eviných rodičov, brata a sestry s manželom sa pre tínedžerku Evu stala Vicanéni jej emočnou podporou v čase protizidovských perzekúcií, straty domova a zmyslu „normality“, a to najmä v čase dospievania: „*V tábore som stretla ženu, ktorá bola prakticky vo veku mojej mamy a spriatelili sme sa. Pravdepodobne mala vtedy najväčší vplyv na môj život. Bola spisovateľkou, písala básne v dvoch jazykoch, v nemčine a maďarčine. Každú noc som chodila do jej izby a ona mi čítala básne. Naučila ma milovať poéziu a knihy. Bola to neobyčajná žena.*“⁷²

Hoci Eva spomínala na svoju matku s láskou, považovala ju skôr za pasívnu osobu. Na rozdiel od Evinej matky Vicanéni bola aktívna vo verejnom živote Serede, čím sa vymedzovala voči tradičným ženským rolám, ktoré pre Evu dovtedy predstavovala jej matka. Navyše, v tábore mala Vicanéni dôležité postavenie ako vedúca tkáčskej dielne a v súkromí zase pôsobila na Evu ako spojivo s kultúrou a literatúrou a na intímnej úrovni bola jej radkyňou v otázkach lásky. Zároveň bola dôležitou väzbou pre židovskú mládež v Seredi, ktorej občas poskytovala v dielni miesto na stretnutie.⁷³ Vicanéni bola jednou z tých židovských žien, ako píše historička Marion Kaplan, ktoré „*na seba prebrali nové úlohy životieliek ro-*

69 Ibid.

70 OFER, Dalia. *Motherhood under Siege*. In HERTZOG, Esther. *Life, Death and Sacrifice: Women and Family in the Holocaust*. Jerusalem; New York: Gefen, 2008, s. 41 – 68. ISBN 9789652294296.

71 Svedectvo Evy D., YVA O.93/7383014.

72 HEIMANS, Frank. *Evin príbeh*. Bratislava: SNM – Múzeum židovskej kultúry, 2016, s. 9. ISBN 9788080603687.

73 Moreshet Archív, D.2.334. Denník Evy D.

diny a ochrankyň rodín, keďže počas holokaustu boli mnohé dovtedajšie rodové role narušené alebo zmenené“.⁷⁴

Nové pozície žien neušli pozornosti ani reprezentantom Ústredne Židov (ÚŽ) či vedeniu táborov. Zo zápisnice o schôdzi sociálnych referentov židovských pracovných táborov zástupcov sociálneho odboru ÚŽ a Ústrednej kancelárie pre židovské pracovné tábory z 10. mája 1943 vyplýva, že ÚŽ, ako aj táborové vedenie si boli vedomí dvojitého zaťaženia židovských žien v táboroch. Pre vydaté ženy sa snažili zabezpečiť dovolenky, keďže „*tieto ženy okrem svojej normálnej práci musia vykonávať aj práce domáce, a preto bezpodmienečne potrebujú niekoľko voľných dní, aby si zachovali svoje zdravie*“.⁷⁵ Na druhej strane to však boli ženy, ktorých pracovné miesta boli aj v táboroch ohrozené. Napríklad v prípade znižovania počtu miest pre učiteľov, ÚŽ navrhla časť učiteľov zamestnať pri inventarizácii židovských škôl po celom Slovensku a učiteľky prepustiť, pričom ÚŽ im odporúčala vydať.⁷⁶ Tento zdanlivo šovinistický návrh, ktorý znamenal ukončenie pracovného pomeru všetkým ženám učiteľkám, nevznikol v sociálnom vákuu. Obdobným spôsobom uvoľňovali pracovné miesta nezamestnaným mužom v majoritnej spoločnosti Slovenského štátu.⁷⁷ Ešte dôležitejším bol pragmatický faktor. Vydajom žien učiteliek sa uvoľnilo miesto pre mužov učiteľov. Žena vydajom zároveň nadobudla ochranu z pozície manželky zamestnaného muža v tábore a ďalší muž, ktorý by získal jej učiteľské miesto, by tak dokázal poskytnúť ochranu pred deportáciami sebe i svojej rodine. Je teda zjavné, že privilegium ochrany, a to najmä pred transportmi, bolo zväčša viazané na osobu manžela, resp. otca, teda muža.⁷⁸

Napriek tomu, že Bertiho a Evina generácia nemala vytvorenú identitu napojenú na predvojnové postavenie či status vo verejnom a pracovnom živote, svedectvá oboch stelesňovali to, čo od mužov a žien spoločnosť očakávala. A teda Berti si postupne vytvoril svoje vlastné postavenie v tábore a identifikoval sa s povolaním inštalátora. Na rozdiel od Bertiho sa Eva neidentifikovala so svojím povolaním, ale zdôraznila prácu ako nástroj na vytváranie vzťahov.

Sionistická každodennosť v Seredi

Aj Eva a Berti ako mnohí mladí dospelí a tínedžeri boli členmi mládežníckych hnutí HH alebo MH. V tábore, hoci v obmedzenej miere, obe hnutia spolupra-

74 KAPLAN, ref. 88. s. 59.

75 YVA, M5/81; Protokoly zo zasadania reprezentantov pracovných táborov a Ústrednej kancelárii pracovných táborov o ekonomických aktivitách táborov z 2. apríla 1943 až 24. Augusta 1944.

76 YVA, M5/7; Zápisnica spísaná o zasadaní predstavenstva ÚŽ, 18. augusta 1943.

77 Pozri ŠKORVANKOVÁ, ref. 11, s. 31 – 110.

78 Podrobnejšie o privilegiiu a rodovom aspekte pozri NEŠŤÁKOVÁ, ref. 69, s. 319 – 320.

covali na kultúrnych aktivitách, politickej osvete a telesnej výchove, ktorú tieto hnutia zabezpečovali už v medzivojnovom období. Pre Bertiho boli zaujímavé podujatia športového charakteru, Evu nadchýnali kultúrne aktivity, divadelné predstavenia, škola a čitateľský krúžok. Najdôležitejším momentom pre Bertiho bolo vytvorenie ilegálnej skupiny, tzv. Komúny (iné meno – Kolektíva), v ktorej spoločne pracovali členovia HH a MH. Jej založenie bolo motivované informáciami, ktoré sa do Serede dostali od deportovaných zo Slovenska, ale aj od väzňov v tábore v Novákoch či od poľských kamarátov z mládežníckeho hnutia.⁷⁹ Akonáhle sa začalo formovať podzemie, Berti mal na starosti vydávanie falšovaných papierov, ktoré umožňovali jemu, ale i ďalším členom Komúny prepašovať do tábora zbrane.⁸⁰

Na otázku, či v skupine pôsobili aj nejaké ženy, odpovedali záporne všetci členovia Komúny. Hoci ich hlavným dôvodom pre exkluzívne mužskú skupinu bol argument, že práca v Komúne bola nebezpečná a nechceli ňou ženy ohroziť, vyradenie žien z podobných aktivít sionistických skupín zapadá do vysvetlenia, že rodová rovnosť v hnutiach bola skôr teóriou ako praxou. Ako uviedla Paula Hyman, „*sionizmus teoreticky sľuboval rodovú rovnosť, avšak keď európski sionistickí intelektuáli a aktivisti písali o úlohe žien, spadli späť k buržoáznemu ideálu o oddelených úlohách s predpokladom prirodzenosti rodových rozdielov*“.⁸¹ A tak mladí sionistickí muži v tábore, akceptujúc prítomnosť a kamarátstvo mladých žien a dievčat v rámci hnutia, zároveň vylúčili ženy zo stretnutí a organizovania ilegálnych aktivít. Eva si bola vedomá existencie tejto komunity, pretože do ilegálnych aktivít tejto skupiny sa zapojil aj Evin brat. Hoci v mnohých getách, táborech či partizánskych hnutiach ženy zohrávali dôležitú úlohu, v seredskom tábore pretrvávajúce tradičné rodové rozdelenie úloh neumožňovalo ženám zapojiť sa.⁸² V Seredi nedošlo k totálnemu rozpadu predchádzajúcich sociálnych, rodinných, a teda rodových štruktúr. V mnohých prípadoch, ako napr. v prípade Komúny sa rozdelenie rodových úloh akoby posilnilo. Títo mladí

79 Svedectvo Josefa Kornianskiho, Archív GFH, katalógové číslo 19147; Svedectvo Akivu N., NMŠ 134.

80 Svedectvo Bertholda K., YVA O.93/7382836.

81 HYMAN, Paula E. *Gender and Assimilation in Modern Jewish History: The Roles and Representation of Women*. Seattle: University of Washington Press, 2017, s. 146. ISBN 9780295974262.

82 O participácii židovských žien v odboji pozri napr. GREENBERG, Judith. Paths of Resistance: French Women Working from the Inside. In BAER – GOLDENBERG, ref. 20, s. 131 – 160; WEITZMAN, Lenore J. Living on the Aryan Side in Poland: Gender, Passing, and the Nature of Resistance. In OFER – WEITZMAN, ref. 10, s. 187 – 222; TEC, Nechama. Women among the Forest Partisans. In OFER – WEITZMAN, ref. 10, s. 223 – 233; TYDOR-BAUMEL, Judith. Women's Agency and Survival Strategies during the Holocaust. In *Women's Studies International Forum*, 1999, roč. 22, č. 3, s. 329 – 347. ISSN 02775395.

muži mohli vďaka ilegálnej činnosti redefinovať svoju maskulinitu, v ich vnímaní by účasť žien ich novozískaný pocit mužnosti znížila.⁸³

Deportácie – násilie – informovanosť o vyvražďovaní

Eva bola zaradená do tábora skôr ako Berti, takže bola svedkom deportácií, ako aj smutne známeho tzv. Yom Kipurového transportu, do ktorého boli zahrnutí aj tí ľudia, ktorí pôvodne nemali byť deportovaní. Eva povedala: „*Museli sme v tábore nastúpiť a bol to hrozný, hrozný deň [...] Potom sme tam už len pracovali.*“⁸⁴ Bertiho rozprávanie je podstatne dramatickejšie napriek tomu, že nebol svedkom žiadnej z deportácií priamo zo Serede: „*V tábore nastala veľmi neobvyklá situácia. Tábor bol obklopený atmosférou prenasledovania, ničenia židovského obyvateľstva Slovenska. [...] Veliteľ Imrich Vašina – opilec a sadista [...] robil rôzne ďalšie sadistické veci, došlo k streľbe.*“⁸⁵ Berti opísal seredský tábor ako miesto teroru, hoci ako sám dodal, nebol svedkom týchto udalostí, no mal potrebu ich zmieniť vo svojom rozprávaní.

O vyčíňaní Vašinu sa Eva nezmienila, hoci o veliteľovi tábora mnohí preživší hovorili ako o večne opitom násilníkovi. Z Bertiho svedectva nie je jasné, prečo konkrétne Berti označil Vašinu za sadistu. Dokumenty zo súdneho procesu proti Vašinovi na Národnom súde v roku 1946 však prezrádzajú, že Vašina Bertiho brutálne zbil. Tibor S. (neskôr Šmuel G.), ktorý bol súčasťou Komúny, uviedol: „*Viem aj o tom, že istého Bertholda K. [vynechané priezvisko – D. N.] zo Serede, ktorý sa odvážil bez povolenia veliteľstva odísť na návštevu rodičov, ktorí žili v Seredi, obvinený po návrate do tábora strašne zbil.*“⁸⁶ Zatiaľ čo vo svojej výpovedi Berti pokladal za obzvlášť dôležité zdôrazniť činy Vašinu, zároveň sa rozhodol zamlčať vlastnú skúsenosť s mužom, ktorý ho brutálne napadol. Jeho poníženie z Vašinovej bitky sprevádzali pocity demaskulinizácie, a to zrejme najmä preto, že sa bitka odohrala pred očami viacerých seredských väzňov, ako aj jeho priateľov. Ďalší zo svedkov procesu proti Vašinovi, ktorý bol Bertiho dobrý priateľ v Seredi, uviedol, že sa snažil Bertimu pomôcť: „*Keď som raz išiel zakročovať za istého Bertholda K. [vynechané priezvisko – D. N.] k obvinenému, tento sa mi vyhrážal, že poriadok bude až vtedy, kým niekoľkých z nás neodstreli, a že on to aj urobí.*“⁸⁷ Navyše, mladý, zdatný muž, akým bol v tom čase Berti by sa pravdepodobne podnapitému Vašinovi vedel postaviť, no Vašinova pozícia moci nad jeho životom a smrťou mu neumožnila nič iné iba bitku akceptovať.

83 Pozri NEŠŤÁKOVÁ, ref. 69, s. 315 – 321.

84 Svedectvo Evi D., YVA O.93/7383014.

85 Svedectvo Bertholda K., YVA O.93/7382836.

86 Svedectvo Tibor Šalamun. Súd s Vašinom YVA, M5/67.

87 Svedectvo Karol N. (neskôr Akiva Nir), Ibid.

Poníženie a hanba spojená s fyzickým útokom Bertiho odmlčali, jeho správanie možno charakterizovať ako prejav demaskulinizácie.⁸⁸ Podľa Maddy Carey a Kim Wünschmann boli židovskí muži demaskulinizovaní dôsledkom antisemitskej propagandy a perzekúcie, ktoré sprevádzala deštrukcia ich predošlého života, spoločenského postavenia či schopnosti starať sa o svoje rodiny po finančnej stránke a zabezpečiť im ochranu.⁸⁹ Obnovenie pocitu mužnosti alebo tzv. remaskulinizácia znamenala pre mnohých mužov schopnosť prekonávať každodenné starosti táborového života a získať späť stratené sebedomie. Pre Bertiho bola jeho náhradná rodina zdrojom remaskulinizácie. Význam kamarátstva alebo mužského puta vo vojne alebo krízovom období vysvetlil historik Thoma Kühne ako zdroj posily: „*Jednotlivci boli bezmocní, ale priateľstvo ponúкло nadobudnutie sily* [empowerment].“⁹⁰ Navyše, jej čisto mužské členstvo, exkluzivita a pôsobenie v ilegalite predstavovalo pre Bertiho, ako aj ďalších členov skupiny remaskulinizáciu, keďže mužská identita bola vždy spájaná s dominanciou nielen mužov nad ženami, ako aj nad ostatnými mužmi.⁹¹

Pocity mužnosti, resp. dominancie pre Bertiho a jeho skupinu zabezpečovala nielen ilegálna činnosť, ale aj informácie o situácii a podmienkach života deportovaných Židoviek a Židov zo Slovenska. Berti sa na otázku o vedomostiach o vyvražďovaní Židov vyslovil jasne: „*Vedeli sme o Osvieňčime od roku 1943 [...] Začali sme sa organizovať s cieľom odolať akýmkoľvek ďalším deportáciám [...] Zabezpečili sme niekoľko revolverov. Priniesol som ich zo železiarske-*

88 O dehumanizácii sporejnej s rodovo-špecifickým násilím hovoria aj mnohé ženy. Problematika sexualizovaného násillia počas holokaustu a druhej svetovej vojny si zaslúži väčšiu a dôslednejšiu pozornosť, preto sa jej v rámci tejto štúdie nedokážem venovať. Pre základné informácie pozri NEŠŤÁKOVÁ, ref. 14, s. 238 – 260; NEŠŤÁKOVÁ, Denisa. „Žena je žena.“ Sexuálne násillie na židovských ženách počas druhej svetovej vojny. In *História*, 1, 2019, s. 11 – 17; Pozri HEDEPETH – SAIDEL, ref. 13; HAVRYSHKO, Marta. Sexual Violence in the Holocaust: Perspectives from Ghettos and Camps in Ukraine. In *Heinrich-Böll-Stiftung*, 2020 [online] <https://www.boell.de/en/2020/05/18/sexual-violence-holocaust-perspectives-ghettos-and-camps-ukraine> [cit. 2021-04-03].

89 CAREY, Maddy. *Jewish Masculinity in the Holocaust Between Destruction and Construction*. New York: Bloomsbury Academic, 2017, s. 49 – 84. ISBN 9781350008069; WÜNSCHMANN, Kim. Männlichkeitskonstruktionen jüdischer Häftlinge in NS-Konzentrationslagern. In DIETRICH, Anette – HEISE, Ljiljana Heise (eds.). *Männlichkeitskonstruktionen im Nationalsozialismus. Formen, Funktionen und Wirkungsmacht von Geschlechterkonstruktionen im Nationalsozialismus und ihre Reflexion in der pädagogischen Praxis*. Frankfurt: Peter Lang, 2013, s. 201 – 219. ISBN 9783631617601.

90 KÜHNE, Thomas. *The Rise and Fall of Comradeship: Hitler's Soldiers, Male Bonding and Mass Violence in the Twentieth Century*. New York: Cambridge University Press, 2017, s. 95. ISBN 9781107110106.

91 JEFFORDS, Susan. *The Remasculinization of America: Gender and the Vietnam War*. Bloomington: Indiana University Press, 1989, s. 13. ISBN 9780253205308.

ho obchodu, ktorý viedli dvaja moji strýkovia [...] Podarilo sa nám trénovať so zbraňami v blízkych poliach.“⁹² Na rozdiel od Bertiho Eva vo svojom svedectva uviedla: „*Boli tu dvaja ľudia, ktorí utiekli z Osvienčimu, myslím, že to bolo v roku 1943, a priniesli správy [...] Verili tomu ľudia? Pravdepodobne nie. Teraz o tom viem viac, ako som vedela vtedy.*“⁹³

Na základe Bertiho svedectva možno usudzovať, že muži boli lepšie informovaní a dané informácie motivovali ich ďalšie konanie. No najnovšie výskumy o reakciách na informácie o podmienkach deportovaných a ich vraždení medzi nedeportovanými Židmi nemotivovali vždy rovnaké odpovede. Kým niektorí informácie odmietli ako falošné, pretože správam o vraždení svojich najbližších nemohli uveriť, iných takéto správy motivovali k útekom, hľadaniu úkrytu či zapojeniu k podzemným aktivitám.⁹⁴ Tieto informácie mali k dispozícii viacerí ľudia zadržaní v Seredi, teda aj Eva a Berti, ich reakcie sa však líšili. Avšak rozdielne reakcie na informácie o podmienkach, v ktorých sa deportovaní ocitli nesúviseli iba s rodovou príslušnosťou. Nejestvovala charakteristická odpoveď žien a celkom iná charakteristická odpoveď mužov.⁹⁵ V prípade Evy a Bertiho sú reakcie podstatne odlišné, čo však vyplývalo skôr zo situácie a podmienok, v ktorých sa obaja ocitli.

Berti a Eva prežili holokaust. Po rozpustení tábora v auguste 1944 sa ukryvali, zapojili sa do bojov a inej činnosti v rámci Slovenského národného povstania a napokon sa opäť ocitli v seredskom tábore, ktorý bol už pod nacistickou správou.⁹⁶ Obaja stratili veľkú časť najbližšej rodiny. Berti a Eva sa zosobášili

92 Svedectvo Bertholda K., YVA O.93/7382836.

93 Svedectvo Evy D., YVA O.93/7383014.

94 O širokom spektre židovských reakcií na správy o holokauste pozri NEŠŤÁKOVÁ, Denisa. Greetings from Auschwitz. Smuggled information about the destruction of Slovak Jewry. In *The Journal of Holocaust Research*, 2021, roč. 35, č. 3, s. 179 – 195. ISSN 25785656; HLAVINKA, Ján. *‘Dôjsť silou-mocou na Slovensko a informovať’ ...’: Dionýz Lénard a jeho útek z koncentračného tábora Majdanek*. Bratislava: Historický ústav SAV, 2015. ISBN 9788022414814; FERENC-PIOTROWSKA, Maria. “Czarna, ogromna chmura wisi nad nami i na pewno spadnie...” Żydzi w miastach i miasteczkach Generalnego Gubernatorstwa wobec wiadomości o akcji ‘Reinhardt’. In *Zagłada Żydów*, 2017, roč. 13, s. 295 – 324. ISSN 26573571; FERENC-PIOTROWSKA, Maria. “All those Rumors occupy People’s thoughts...” On the Relationship between Rumors and Knowledge about the Holocaust in the Warsaw Ghetto. In *Rocznik Antropologii Historii*, 2018, roč. 8, č. 11, s. 139 – 158. ISSN 20841418; GOLDBERG, Amos. Rumor culture among Warsaw Jews under Nazi Occupation: a world of catastrophe reenchanted. In *Jewish Social Studies*, 2016, roč. 21, č. 3, s. 87 – 90. ISSN 15272028; BAUER, Yehuda. *The Jewish Emergence from Powerlessness*. Toronto: University of Toronto Press, 1979. ISBN 9780802063540.

95 Pozri NEŠŤÁKOVÁ, ref. 94, s. 179 – 195.

96 Viac o situácii na Slovensku a fungovaní seredského tábora po auguste 1944 pozri napr.

v roku 1947 a krátko na to emigrovali do Austrálie.⁹⁷ Príbeh Evy a Bertiho, ich stratégia prežitia, ich schopnosť podniknúť konkrétne rozhodnutia nedokáže slúžiť na zovšeobecnenie. Napriek tomu, rodová analýza prispieva k detailnejšiemu chápaniu toho, čo počas holokaustu prežili muži a ženy.

Záver: Možnosti využitia rodu vo výskume holokaustu

Joan Wallach Scott sa vo svojej už legendárnej štúdií pýta: „*Prečo zostávajú ženy neviditeľné ako historický subjekt, keď vieme, že sa zúčastnili na veľkých aj malých udalostiach ľudskej histórie?*“⁹⁸ Vďaka zameraniu sa na rodovo špecifické skúsenosti jednotlivcov je možné priniesť do histórie nielen ženy, ale aj dekonštruovať abstraktný, bezpohlavný obraz židovských obetí alebo preživších. Práve dehumanizácia židovského obyvateľstva nacistami a spojencami nacistického Nemecka, a teda aj slovenským štátom, viedla aj k vytvoreniu „Žida“ ako stvorenia stelesňujúceho všetko zlo vo svete – takéto označenie následne nerozlišovalo rodovú príslušnosť.⁹⁹ Chápanie a zobrazovanie kultúrno-jazykovo-spoločensky-nábožensky rozmanitej židovskej komunity vo vedeckých prácach bez ohľadu na rod je tak v zásade neuvedomelým a nechceným pokračovaním naratívov antisemitskej propagandy.¹⁰⁰ Tá v snahe o dehumanizáciu príslušníkov židovskej komunity a tých, ktorých definovala ako Židov, vytvárala obraz o akomsi generickom Židovi, ktorý v sebe zahŕňa všetky negatíva, ktoré si

ŠINDELÁŘOVÁ, Lenka. *Einsatzgruppe H. Působení operační skupiny H na Slovensku 1944/1945 a poválečné trestní stíhání jejich příslušníků*. Praha: Academia, Múzeum SNP, 2015. ISBN 9788020024275; FATRAN, Gila. *Die Deportation der Juden aus der Slowakei 1944–1945*. In *Bohemia*, 1996, 37, 1996, s. 98 – 119. ISSN 05238587.

97 Podrobnejšie o ich ďalších skúsenostiach hovoria ich svedectvá uložené v Yad Vashem: Svedectvo Evy D., YVA O.93/7383014 a svedectvo Bertholda K., YVA O.93/7382836, ako aj kniha HEIMANS, ref. 72.

98 SCOTT WALLACH, ref. 6, s. 1074 – 1075.

99 O „bezpohlavnosti“ pozri PETŐ – HECHT – KRAUSZKA, ref. 24, s. 19; READING, Anna. *The Social Inheritance of the Holocaust Gender, Culture and Memory*. New York: Palgrave Macmillan, 2002, s. 81. ISBN 9781349414338. O vytvorení obrazu Žida ako nepriateľa v slovenských podmienkach pozri napr. NIŽŇANSKÝ, Eduard et kol. *Obraz nepriateľa: V propagande počas II. svetovej vojny na Slovensku*. Banská Bystrica: Múzeum SNP, 2018. ISBN 9788089514410; NIŽŇANSKÝ, Eduard – LŇNČÍKOVÁ, Michala (eds.). *Judaica et Holocaustica 8: Obraz nepriateľa v dejinách*. Zvolen: Klemo s.r.o.; Bratislava: Stimul – centrum informatiky a vzdelávania FiF UK, 2017. ISBN 9788089304196.

100 O častokrát antisemitskej reprezentácii Židov v historických prácach pozri napr. BRAUN, Robert. *The Holocaust and Problems of Historical Representation*. In *History and Theory*, 1994, roč. 33, č. 2, s. 172 – 197. ISSN 14682303; TRAVIS, Madelyn. *Heritage Anti-Semitism: In Modern Times?: Representations Of Jews and Judaism in Twenty-First-Century British Historical Fiction For Children*. In *European Judaism: A Journal for the New Europe* *European Judaism*, 2010, roč. 43, č. 1, s. 78 – 92. ISSN 17522323.

antisemitská propaganda zmyslela.¹⁰¹ Takáto, hoci aj nechcená kontinuita homogenizácie preživších a obetí je nielen ochudobňujúca pre historický výskum, ale aj faktograficky, ba aj eticky nesprávna.

Rod je však iba jednou z kategórií, ktoré môžu dopomôcť k rehumanizácii obetí a preživších a k lepšiemu chápaniu procesov holokaustu so všetkými jeho nuansami. Uplatnenie rodovej analýzy teda nie je absolútne. Dejiny holokaustu a skúsenosť preživších a obetí ovplyvnilo mnoho iných faktorov, napr. „rasa“ alebo etnicita, či národnosť (v prípade holokaustu tak zásadná), vek, povolanie, znalosť jazyka, predvojnové vzťahy, politická príslušnosť, religiozita, sexualita a mnohé iné. Preto je vhodné uplatniť intersekcionalitu týchto identít, ktoré mali zásadný vplyv na skúsenosť preživších, obetí, ale aj páchatel'ov, kolaborantov či tzv. šedú väčšinu. Uplatnenie rodu ako analytickej kategórie výskumu taktiež neznamená odklon od poctivej bádateľskej činnosti, ale „*musíme zmeniť niektoré zo spôsobov, s ktorými sme pracovali, niektoré z otázok, ktoré sme si pokladali*“.¹⁰²

Rodová analýza alebo aplikácia rodu ako analytickej kategórie sa stala esenciálnou súčasťou a dobrou praxou vo výskume holokaustu. Dôkazom toho nie je len vstup feministických výskumníčov do panteónu svetovej historiografie holokaustu, ale najmä fakt, že nepretržite od 80. rokov 20. storočia sa rodová analýza, resp. aspoň niektoré jej aspekty, aplikujú čoraz častejšie medzi stále narastajúcim počtom výskumníkov a výskumníčov. To sa však nedeje ako súčasť nejakého krátkodobého trendu, ale vďaka tomu, že akceptovaním rodu ako dôležitého faktoru, ktorý formuje prežívanie, zážitky či spomienky, sa dokázali prehĺbiť vedomosti o všetkých aspektoch holokaustu. Rod hral rolu aj v každej sfére politiky slovenského štátu, v jeho diplomacii aj v jeho každodennosti. V kontexte participácie slovenského štátu na perzekúcii židovského obyvateľstva a na jeho vyvraždení hral rod úlohu pri antisemitskej propagande, v protižidovskej legislatíve či pri arizácii. Rod osôb, ktoré boli identifikované slovenskými protižidovskými zákonmi ako Židovky a Židia, ovplyvňoval ich skúsenosť, ktorá sa podpísala nielen na tom, ako po vojne o holokauste hovorili, ale zároveň ovplyvňoval to, čo prežili, ako to prežili a či holokaust vôbec prežili.

Na príklade Serede som sa pokúsila o náčrt, akým spôsobom sa rodová analýza dá aplikovať na historický výskum. Keďže som si zvolila iba veľmi malú skupinu niekdajších väzňov v Seredi, chcela som zdôrazniť, ako aj na takejto nerozsiahlej vzorke dokážeme detailne pozorovať viaceré dôležité aspekty vzťahov medzi väzňami navzájom, ale aj so strážou. Takýmto spôsobom sa nám

101 O tzv. generickom Židovi pozri napr. ADLER, Franklin Hugh. Jew as Bourgeois, Jew as Enemy, Jew as Victim of Fascism. In *Modern Judaism*, 2008, roč. 28, č. 3, s. 306 – 326. ISSN 02761114.

102 SCOTT WALLACH, ref. 6, s. 1066.

odkrývajú detaily zo života seredského nanúteného spoločenstva, hierarchie tejto spoločnosti, transformácia rodinných vzťahov, vybudovanie si vlastnej identity a jej redefinícia, ako aj rozklad i upevňovanie rodových vzťahov. To všetko navyše naznačuje, že napriek obrovským limitom sa nanútená spoločnosť v Seredi a jej jedinci pokúšali o činy, ktoré ovplyvňovali ich každodenný život, pomáhali ich spoluväzňom a predstavovali dôležité stratégie pre prežitie.

Keď Marion Kaplan v roku 1998 napísala, že „*nastolenie otázky rodu nepostaví rod nikdy nad rasizmus*“,¹⁰³ chcela zdôrazniť, že antisemitizmus nacistov a ich spojencov bol v ich počinaní dôležitejší ako rodovo podmienená perzekúcia či násilie. Táto štúdia teda nie je snahou o prepísanie existujúceho výskumu o holokauste na Slovensku, ani pokusom o „*gendrové konvertovanie*“ slovenskej historiografie. Je skôr návrhom vedkyniam a vedcom zaoberajúcimi sa (nielen) dejinami holokaustu na zváženie, či a akým spôsobom sa podieľala rodová identita, predpísané rodové role a stereotypy na genocídnej politike slovenského štátu. Uplatnenie rodu ako analytickej kategórie nemusí byť hlavnou metódou výskumu, no môže dopomôcť k lepšiemu chápaniu holokaustu a režimu, ktorý sa na ňom spolupodieľal. Vďaka zapojeniu analytickej kategórie rodu sa dostávame k hlbšiemu príbehu zahŕňajúcemu hlas žien, ktorý im bol dlho upieraný, a ktorý výskumníkom a výskumníčkam v ich bádani dlhodobo chýbal.¹⁰⁴ A teda ďalšie ignorovanie a vyhybanie sa uplatňovaniu rodu nielen ochudobňuje samotné bádanie a jeho výsledky, ale bolo by v protiklade s dobrou praxou vedcov a vedkýň, ktorých snahou je objektivita. Rodová analýza napomáha vidieť nuansy dejín, chápať individuálne osudy, zdôrazniť aktérstvo žien a mužov, resp. schopnosť žien a mužov konať aj v tých najtragickejších okamihoch, a teda podať dôslednejší obraz o dejinách holokaustu.

FRAU – MANN – LAGER.
DIE FRAGE NACH DEM EINFLUSS DES GESCHLECHTS
AUF DIE HOLOCAUST-ERFAHRUNG

DENISA NEŠŤÁKOVÁ

Trotz der grundlegenden Ergebnisse der Holocaust-Forschung in der Slowakei in den letzten Jahrzehnten gehörte und gehört die Anwendung der Genderanalyse nicht zu den gängigen Instrumenten der Holocaust-Forschung in der slowakischen Historiografie.

103 KAPLAN, ref. 88, s. 237.

104 KAPLAN, ref. 20, s. 39.

Das Ziel des Artikels ist, die Möglichkeiten der Verwendung von Gender als analytische Kategorie in der Holocaustforschung aufzuzeigen. Der Artikel versucht daher, die bisherige Holocaust-Forschung mit einem Schwerpunkt auf der Genderanalyse zu beschreiben, mit dem Ziel, den Nutzen der Verwendung von Gender als analytische Kategorie in der Holocaust-Forschung hervorzuheben. Ich baue meine Argumentation auf zwei Hauptteilen – theoretisch und praktisch – auf. Im theoretischen Teil präsentiere ich einen kurzen Überblick über die Geschichte und neueste Trends der Verwendung von Gender als analytische Kategorie in der Holocaust-Forschung sowie die ursprünglichen Hindernisse von Wissenschaftlerinnen, die versuchten, die Genderanalyse in die Holocaust-Forschung einzubringen. Gleichzeitig zeige ich in diesem Teil die Hauptgründe auf, warum die Genderanalyse in der Erforschung des Holocaust und des Zweiten Weltkriegs in der slowakischen Wissenschaft nur unzureichend benutzt wird. Im praktischen Teil versuche ich, die Theorie in die Praxis umzusetzen und so durch die Genderanalyse und dem damit verbundenen Perspektivwechsel die Erfahrungen von jüdischen Frauen und Männern im Lager Sereď den Nutzen der Genderanalyse für die Erforschung der Geschichte (nicht nur) des Holocaust aufzuzeigen.

Mgr. Denisa Nešťáková, PhD.
Herder-Institut für historische Ostmitteleuropaforschung
Gisonenweg 5-7, 35037 Marburg
Nemecko
denisa.nestakova@herder-institut.de

Katedra všeobecných dejín
Filozofická fakulta
Univerzita Komenského v Bratislave
Gondova ulica 2, 811 02 Bratislava 1